

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Дрогобицька Оксана

**МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА
СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ГАЛИЧИНИ**
(кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.)

*(Збірник наукових статей до курсу
«ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ГАЛИЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
(друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)»)*

Івано-Франківськ, 2014

ЖИТЛО СІЛЬСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА У ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ XIX – 30-ТІ РР. XX СТ.)	3
ЖИТЛО СІЛЬСЬКОГО ВЧИТЕЛЯ У ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ XIX – 30-ТІ РР. XX СТ.).....	17
ЕЛЕМЕНТИ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ОДЯЗІ УКРАЇНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ XIX СТ. – 1939 Р.).....	28
РОЛЬ ГАЛИЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ЗБЕРЕЖЕННІ І ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАРОДНОЇ НОШІ (КІНЕЦЬ XIX – 30-ТІ РР. XX СТ.).....	44
ЇЖА СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ XIX СТ. – 1939 Р.).....	55
ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ XIX СТ. – 1939 Р.).....	65 - 76

Баран (Дрогобицька) О. Житло сільського духовенства у Галичині (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.) // Галичина. – 2009. – №15–16. – С. 515 – 523.

У статті проаналізовано житло галицького сільського священика наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст., а саме особливості планування та інтер'єру оселі, господарські забудови на території двору. На думку автора, у помешканні пароха поєднувалися європейські модні тенденції і традиції народної архітектури.

Ключові слова: сільський священик, житло, інтер'єр, Галичина.

В останні роки вийшло друком чимало видань, присвячених ролі Української греко-католицької церкви в суспільно-політичному, культурно-освітньому та соціально-економічному русі Галичини та внеску духовенства в процес формування національної свідомості селян. Незважаючи на це, чимало аспектів повсякденного життя представників кліру й досі залишаються нез'ясованими. До них насамперед відносимо житлово-побутові умови, особливості планування та інтер'єру оселі сільського священика в Галичині наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст.

Окремі згадки про житло духовенства знаходимо у працях А.Данилюка¹, де автор дає характеристику парафіальних резиденцій різних населених пунктів Галичини. Однак найбільше відомостей про помешкання сільських священиків зустрічаємо у спогадах самих представників кліру, а також членів їхніх сімей. Чимало матеріалу можна почерпнути з інвентарних описів рухомого і нерухомого майна парафій, які зберігаються у фондах Державного архіву Івано-Франківської області. Зокрема, із документу, який містить опис майна парафії у с. Долина Товмацького повіту дізнаємося, що цегляний будинок зведено у 1898 р. Він складається з трьох кімнат і передпокою. Далі наводиться інформація щодо внутрішнього планування: „Двері з елового матеріалу, двокрилеві, а

виходячі на ганок до половини ошклені. Вікна подвійні. Печі з цегли. Кухня з печею пекарнею і кухонкою”².

Не менш достовірним джерелом виступають фонди музеїв, де зберігаються предмети інтер'єру домівок сільського духовенства. Серед них – Тернопільський обласний краєзнавчий музей, в якому широко представлені особисті речі пароха с. Терпилівка Збарзького повіту о.В.Герасимовича.

Варто зазначити, що важливим кроком на шляху вивчення нашої проблеми стала відбудова хати о. Андрія Бандери у с. Старий Угринів Калуського району Івано-Франківської області на базі місцевого Історико-меморіального музею Степана Бандери. Відтворений у ній інтер'єр дозволяє скласти більш-менш цілісну картину уявлень про житло галицького сільського священика кінця XIX – 30-х рр. XX ст.

Будинок, у якому жив служитель культу, називався плебанією, резиденцією, приходством чи попівством. Він, як правило, розташовувався у центрі села поблизу церкви³. Від звичайних селянських хат плебанії відрізнялися більшими розмірами, висотою стін, величиною вікон, ускладненим плануванням, часто наявністю підшивної стелі і підсуфітків (дошок із внутрішнього боку стелі)⁴. Однак, за архітектурним стилем домівка священика, як і заможного селянина, здебільшого зберігала основні риси, притаманні пересічній хаті тієї чи іншої місцевості. Так само практично не відрізнялися за зовнішнім виглядом будинки сільського і маломістечкового духовенства.

При зведенні плебаній кращі традиції народної архітектури поєднувалися із модерними впливами міста, що виявлялось насамперед у внутрішньому оздобленні кімнат та ускладненому їх плануванні. Локальні особливості регіону у першу чергу впливали на вибір матеріалу будівництва. Як правило, парафіальні резиденції споруджували з матеріалів, що побутували в даній місцевості: у Карпатах – з дерева, на Поділлі – з глиносолом'яних вальків, каменю⁵.

Практично більшість плебаній мали ганок – невелику прибудову з площадкою і сходами, а подекуди з покрівлею. Зводилися резиденції і з двома ганками чи верандою. Старі приходства часто були під солом'яною покрівлею, нові парафіальні будинки початку ХХ ст. зазвичай вже мурували з цегли, покривали дахівкою або оцинкованою бляхою. У 20-х – 30-х роках під бляхою чи дахівкою зводили й господарські споруди, про що свідчать угоди, укладені між інженерами і парохами⁶. Під самою хатою розташовувалися винні погребі чи пивниці.

Проекти парафіальних забудов і джерела мемуарного характеру першої половини ХІХ ст. свідчать, що вже на той час окремі плебанії вирізнялися ускладненим плануванням. Згідно плану від 1825 р. приходство у с. Тур'я Велика складалося із шести кімнат⁷. Священик М.Стрільбицький у спогадах про побут своєї родини в першій половині ХІХ ст. писав, що у домі його батька, сільського пароха, навпроти входу знаходилося „міністерство публичного огріня” – приміщення з великою піччю площею близько 4 м². По лівій стороні від сіней розташовувалася кухня, направо – вітальня, паралельно до якої примикали ще дві кімнати⁸.

Типове парафіальне житло кінця ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. мало чотири-п'ять кімнат (дві-три спальні, бібліотека, кухня). Будинок найчастіше поділявся сіньми на дві частини: в одній знаходилися “салон” (вітальня), канцелярія з бібліотекою і приймальною для відвідувачів, а в іншій – кухня, спальня, комора. У середній частині сіней розміщувалася “вуджарня” – спеціальне приміщення, яке використовувалося для димлення м'яса та зберігання овочів, господарських речей⁹.

Прикладом такого внутрішнього планування хати священика є резиденція 20-х – 30-х років ХХ ст. у с. Уст'є Зелене на Станіславщині. Будинок складався з п'яти кімнат, кухні, сіней, комори, пивниці і ганку. По один бік сіней були чотири кімнати, а по другий – кімната, кухня і комора¹⁰ (рис. 2). Менше кімнат мала плебанія у с. Воля Задеревацька, в якій з 1933 по 1937 рр. мешкала родина о. Андрія Бандери. Зокрема,

помешкання складалося з вітальні (її ще називали „фортепіанною”), спальні, великої кухні та невеличкої кухоньки, канцелярії, сіней між ними, а пізніше – ще й ганку та веранди¹¹.

Житло служителя культу вигідно відрізнялося від традиційної оселі селянина не тільки кількістю кімнат, а й розмірами. Окремі парафіальні будинки займали площу 300 м² і більше¹². Натомість на кінець 30-х років ХХ ст. на території Польщі 59 % селян мешкало в однокімнатних приміщеннях (на кімнату припадало не менше 5 осіб) і тільки 29 % – у двокімнатних¹³. До того ж, селяни використовували хату як місце для утримання взимку молодняка худоби, виконання різноманітних господарських робіт. Розглядаючи цю проблему, газета “Правда” за 1937 р. робила наголос на тому, що “одна хлопська кімната служить рівночасно за спальню, кухню, їдальню, комірку, дитячу світлицю, курник, а часто навіть за хлів”¹⁴.

Загалом у родинх заможного сільського духовенства, активніше впроваджувалися зміни інтер'єру оселі. Наприклад, у нових парафіальних резиденціях часто ставили двокрильні міжкімнатні двері. В окремих плебаніях двері до головного входу чи ганку до половини закладалися склом. Вікна у таких помешканнях, як правило, відзначалися великими розмірами і подвійною конструкцією. Підлогу робили дерев'яною, воскованою до блиску (особливо у світлиці). Якщо у кухні піч могла бути звичайна, мурована із цегли, то в кімнатах зводили вже кахлеві печі.

Поряд із вдосконаленням планування осель, значної модернізації під впливом європейської моди зазнали меблі.

Ще в першій половині ХІХ ст. предмети хатнього облаштування у домівках більшості священників були доволі простими. У світлиці під вікном стояла дерев'яна канапа, кілька крісел із високими спинками, звичайний стіл, на стіні висіла полиця для посуду (мисник)¹⁵. Водночас саме на цей період припадає своєрідний перелом у побуті духовенства, який традиційно пов'язують із реформами імператора Йосифа ІІ і

характеризують як засвоєння стилю життя і цінностей міського середнього класу¹⁶. Тоді звичайні меблі замінили більш вишукані, виготовлені у ренесансному стилі¹⁷.

З другої половини ХІХ ст. у моду ввійшли масивні м'які меблі, оббиті оксамитом. Як згадувала відома громадська діячка М. Рудницька, їх можна було побачити у домівках всіх галицьких інтелігентних родин¹⁸. Такі пишні інтер'єри відбивали європейські тенденції у сфері внутрішнього облаштування житла, характерними ознаками яких вважалися дорогі тканини, багато килимів, порт'єри тощо.

Елементи внутрішнього облаштування житла представників духовенства суттєво відрізнялися від аналогічних предметів інтер'єру, притаманних помешканням переважної більшості сільського населення. Характерно, що деякі складові інтер'єру в їхніх домівках мали конкретне функціональне призначення. Так, зокрема, було із невеликими столами, які використовувалися виключно для гри у карти, чи у шахи¹⁹¹. Подібні речі свідчать як про способи проведення дозвілля, популярні в священничих колах, так і про безпосередній вплив духової сфери на предмети повсякденного побуту.

Інтер'єр кожної із кімнат будинку мав свої особливості. Подібно різними були функції і призначення цих кімнат.

Великими розмірами, як правило, вирізнялась кухня. Значну частину кухні займала піч. Вона була місцем для сушки конопель, льону, збіжжя, спальнею для служниць, а у випадку недуги когось із челяді – шпиталем. Крім свого звичного функціонального призначення, це приміщення часто відіграло ще й роль приймальні для селян, центру вирішення їх побутових проблем, розгляду громадських справ.

Кухня, особливо взимку, слугувала осередком товариського та господарського життя священничого дому. Вечорами у ній збиралася уся челядь. Дружина священника разом із служницями і дівчатами, що

¹ Такий стіл можна побачити в експозиції Історико-меморіального музею Степана Бандери.

приходили на вечорниці, пряли, шили і гаптували. Інколи сюди сходилися селяни дерти пір'я чи луштити кукурудзу. За роботою священник або його дружина вели бесіди з селянами, читали їм часописи, художню літературу²⁰. Окремі представники кліру відводили кухню навіть для репетицій хору²¹. Таку специфічну роль кухня відігравала не тільки у домівках служителів культу, а й у помешканнях багатьох представників світської інтелігенції.

Для відзначення різноманітних урочистостей існували окремі кімнати – їдальні. Така їдальня була в будинку пароха с. Миколаїв Бродівського повіту Д. Танячкевича. У ній стояв довгий стіл, кілька дерев'яних крісел і канапа. У стіні знаходилося невелике вікно, через яке під час гостини подавали страви з кухні²².

У більшості випадків гостей приймали у вітальні („покої”). Детальний опис світлиці священника в с. Крегульці Гусятинського повіту залишив у своїх спогадах відомий письменник і поет Б. Лепкий. За ним, у цій кімнаті розміщувалися: велика канапа, оббита темно-зеленою шкірою, менша канапа, накрита дорогою тканиною, довгий стіл із фігурними ніжками та шухлядою, кілька крісел із вигнутими спинками, невеличкий секретер тощо. Під вікном стояли декоративні сходишки з вазонами. Підлогу, натерту воском, вкривав килим. Стіни прикрашали велике дзеркало в широкій позолоченій, різьбленій рамі, картини, родинні фото, а також 32 фотопортрети видатних постатей світової культури²³.

Ще однією складовою інтер'єру вітальні священника були старовинні ікони. Крім того, на стелі висів великий кришталевий ліхтар на свічки (так званий “павук”), а на стіні – годинник. Наявність годинника – характерна риса інтер'єру сільської інтелігенції, в той час як для більшості селян були “рано годинником когут, увечері – кури, в обід – сонце”²⁴.

Невід'ємним елементом світлиці кожного більш-менш заможного пароха також вважалося фортепіано²⁵. Ще у середині XIX ст. російський

мандрівник В. Кельсієв писав, що в Галичині “въ домъ каждого священника найдется если не фортепяно, то скрипка или флейта”²⁶.

Чи не найважливіше місце серед кімнат займала бібліотека (у священників – парафіальна канцелярія). У ній знаходилися бюро, шафа із метрикальною документацією, стелажі з книгами тощо. Письменниця Марійка Підгірянкa, підкреслюючи, що усю зиму і в негоду її дідо, парох с. Білі Ослави Надвірнянського повіту, М. Волошин проводив у канцелярії, зазначала: “Тут стояло ліжко, стіл, великий фотель, бюрко з багатьма ящиками та 2 тяжкі дубові крісла. В куті стояла велика шафа”²⁷.

Загалом, кожна з кімнат у домівці священника мала конкретне призначення, що закономірно впливало на елементи внутрішнього облаштування. Останні поєднували як основні риси селянського побуту, так і новітні тенденції європейської культури.

Однак парафіальні резиденції не завжди були в належному стані. Наприклад, помешкання Лепких у с. Поручин Бережанського повіту кардинально відрізнялося від вищезгаданого житла у с. Крегульці. Автор писав: “Танок на карбованих стовпах, дебели двері, густо цвяховані, з таким штуцерним замком, що чужий чоловік не вмів його ні відчинити, ні замкнути, деревляні стелі з грубезними сволоками і двері з покою до покою на чопак, колені, не мебльовані і без лямок, тільки з затичками, врешті, малі вікна й височезні пороги, – все воно нагадувало ті часи, коли люди казали собі, що хата є не лиш до мешкання, але й до оборони життя і маєтку... У хаті тій були три невеличкі кімнатки, кухня, передпокій при ганку й сінки при кухні. Тільки всього”²⁸.

Із описом старого помешкання зустрічаємося також в автобіографії відомого історика І. Крип’якевича. Згадуючи про душпастирювання свого батька у с. Гнилиці Великі Збараського повіту, автор зазначав: „Парохія була багата, але приходство старе – дім критий стріхою, не мурований, а, мабуть, ліплений; одного разу обвалилась частина стіни і була наскрізь

діра; зимою було дуже холодно. Вікна були такі низькі, що ми, малі діти, без труду перелазили ними до саду”²⁹.

Окремі резиденції взагалі не відповідали жодним санітарно-епідеміологічним нормам. Тому священики неодноразово зверталися до вищих ієрархів Української греко-католицької церкви з приводу незадовільних умов проживання³⁰. Наприклад, із листа о. В. Левицького від 18 липня 1922 р. до станіславської єпископської консисторії довідуємося, що він “вже 4 роки мучиться в курній хаті, разом з родиною, в хаті в одній убікації (кімнаті – О. Б.), де вариться, білизну переться і де разом і канцелярія парохіальна поміщується”³¹.

Парох с. Горохолина Богородчанського повіту прохав дозволу єпископського ординаріату на продаж церковної землі для відбудови резиденції, оскільки, як стверджував автор листа, „ініціативи від парохіян годі вимагати, бо через позицію в 1914 – 17 роках ціла парохія була до тла спалена; ще й тепер є господарі які у стайнях або бараках мешкають, а село по вуха задовжене”³².

Опис плебанії, який навів у своїх спогадах під назвою “Моє життя” відомий адвокат, громадський діяч С. Шухевич (1877 – 1945), також свідчить про погані умови проживання його родини. Згадуючи про помешкання, він пише: “Як всі хати в Красові, разом зі школою, це була ліплянка... Від села мав цей будинок п’ять вікон, а з противної сторони був вхід до хати через німецький ганок на двох точених стовпах. У хаті було чотири кімнати, один передпокій від “парадного” входу, спіжарня, кухня і сіни між входом і входом до кухні. Тільки кухня була доволі велика, прочі убікації були малі, деякі наче мініатюри. На попівщині була ще стайня з трьома убікаціями, пивниця і стодола з двома токами. Все було вже старе, похилене, дах поріс мохом”³³.

Проте, якщо порівняти наведений опис хати з умовами проживання більшості тогочасного галицького селянства, то батько автора спогадів, о. Євген Шухевич, перебував у значно кращому становищі. Характерно, що

він прагнув покращити не тільки власний побут, але й життя селян, заохочуючи їх перейти від будівництва низьких курних хат, які опалювалися піччю без димаря, до більш високих і просторих, з великими вікнами, окремою кухнею³⁴.

Такі нововведення сприяли покращенню побутових і санітарно-гігієнічних умов проживання селянства, що відповідно позитивно відбивалося на зменшенні ризику інфекційних захворювань і дитячої смертності.

Поганий стан парафіяльних забудов часто ставав причиною переходу на інше місце праці. Зокрема, впродовж 1908–1920 рр. у с. Бібцани Зборівського повіту через незадовільні побутові умови змінилося 10 священиків³⁵. Подібні випадки не могли залишатися поза увагою церкви, тому 24 червня 1933 р. станіславський єпископський ординаріат видав розпорядження, яким зобов'язав ретельно дбати про збереження і реставрацію резиденцій³⁶.

Крім хати, на території садиби священика знаходилися різні господарські забудови. Серед них зазвичай виділяють декілька груп: для утримання свійських тварин і птиці; зберігання продуктів сільського господарства; розміщення реманенту й транспортних засобів³⁷. Кількість і величина цих будівель залежали від рівня заможності власника та типу господарських занять, яким він надавав перевагу.

Як правило, великих розмірів сягали клуні (у Карпатах побутує назва “боїще”, на Прикарпатті – “стодола”). У них знаходився тік, на якому обмолочували збіжжя, а також засторонки, де тримали снопи пшениці, жита чи соломю. Крім господарського призначення, такі приміщення часто були місцем для виступів аматорських гуртків, сільських хорів, тобто до певної міри відігравали роль культурно-просвітніх установ³⁸.

Оскільки у розпорядженні духовенства перебували значні земельні ділянки, що у свою чергу вимагало відповідних господарських забудов, деякі стодоли могли сягати в довжину понад 20, а в ширину – 10 м³⁹.

Окремі відомості про величину подібних споруд на подвір'ї священика подає угода, укладена 1 червня 1925 р. між парафіальним комітетом з питань будівництва та майстром В. Саєвичем у с. Уст'є Зелене на Станіславщині. Документ передбачав будівництво стодоли площею 170 м² на бетонному фундаменті, яка мала містити два засіки, тік для молотьби збіжжя, а також відгороджену стіною із дощок возівню, горище⁴⁰.

Значну площу території двору займав хлів (у Карпатах “кошара”, на Прикарпатті – “стайня”) для утримання худоби. Стайні заможних власників також відзначалися великими розмірами. Наприклад, парох с. Угринківці В. Нанаси у листуванні з станіславським єпископським ординаріатом 6 січня 1927 р. писав, що на вилучені від продажу ерекційного поля кошти збирається звести стайню із п'ятьма відділеннями розмірами 6 × 23 м²⁴¹.

До господарського комплексу обов'язково входили “шопи” – навіси, відкриті з одного боку будівлі для складання дров, сільськогосподарського знаряддя. Для возів і саней зводили спеціальні приміщення – возівні чи колешні. Важливу роль у господарстві відігравала комора, призначена для зберігання збіжжя, запасів харчових продуктів, а також господарського реманенту. Для неї у господарстві священика відводилася окрема споруда або частина хати.

Крім господарських приміщень, на обійсті окремих парохів розташовувалася капличка. Біля хати – квітник з шавлією, рум'янком, рутою та іншими рослинами, який, крім естетичної функції, виконував роль ще й домашньої аптеки. Неподалік основних забудов часто був сад із пасікою. Усі споруди двору оточувала огорожа, яку найчастіше зводили з вертикально збитих дощок. Іноді її робили у вигляді муру з каміння⁴².

Таким чином, житло галицького сільського священика кінця ХІХ – 30-х рр. ХХ ст., як правило, характеризувалося ускладненим плануванням, великими розмірами й чисельністю різних приміщень, кожне з яких мало чітко диференційоване призначення. Зокрема, кухню використовували не

тільки для приготування їжі, а й для вирішення побутових справ населення. Осередком прийому гостей і відзначення свят слугувала їдальня чи вітальня, а бібліотека була робочим кабінетом господаря. Такий розподіл простору становить одну із найважливіших особливостей житла духовенства порівняно з селянством, у якого одна кімната часто поєднувала різні функціональні зони.

Вплив європейської моди, а відтак і міської культури, найсильніше позначався на зміні предметів інтер'єру оселі, насамперед меблів. Останні від простих дерев'яних форм через масивні м'які конструкції еволюціонували до більш простих і практичних.

Щодо господарських забудов, то не було принципової різниці між спорудами, які належали священикам і заможним селянам. Як перші, так і другі використовували кращі надбання народної архітектури у поєднанні з новітніми будівельними матеріалами.

1. Данилюк А. Поклонися народному зодчому: Етнографічні нариси про народну архітектуру України. – Львів: Свічадо, 1995. – 64 с.; Данилюк А. Хата Маркіяна Шашкевича // Жовтень. – 1983. – № 2. – С. 134 – 135; Данилюк А. Шляхами України: Етнографічний нарис. – Львів: Світ, 2003. – 256 с.
2. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 504, оп. 1, спр. 900, арк. 5 зв.
3. Данилюк А. Поклонися народному зодчому... – С. 37; Етнографія України: Навч. посібн. / За ред. проф. С. А. Макаручука. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – С. 223.
4. Данилюк А. Хата Маркіяна Шашкевича... – С. 135; Українське народознавство: Навч. посібн. / За ред. С. П. Павлюка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2004. – С. 456; Файник Т. Народна будівельна термінологія українців Карпат і Прикарпаття: загальна

- концепція. Принципи укладання. Матеріали до словника // Народознавчі зошити. – 2003. – № 3–4. – С. 579.
5. Українське народознавство: Навч. посібн. / За ред. С. П. Павлюка... – С. 456.
 6. ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 840, арк. 51; ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 890, арк. 12; ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 944, арк. 35; ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 948, арк. 32.
 7. Центральний державний архів у м. Львів (далі – ЦДАЛ), ф. 726, оп. 1, спр. 1440, арк. 1.
 8. Стрільбицький Н. Дім галицько-руського священника в І. половині минушого століття // Нива. – 1908. – Ч. 4. – С. 117.
 9. Данилюк А. Шляхами України: Етнографічний нарис... – С. 120; Українське народознавство: Навч. посібн. / За ред. С. П. Павлюка... – С. 456.
 10. ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 944, арк. 104.
 11. Арсенич П., Федорів Т. Родина Бандерів. – Івано-Франківськ, 1998. – С. 10.
 12. ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 944, арк. 104; ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 945, арк. 83.
 13. Як мешкають люди на селі // Правда. – 1937. – Ч. 34. – С. 6.
 14. Там само. – С. 6.
 15. Вахнянин А. Споми́ни з житя (Посмертне виданє). – Львів, 1908. – С. 136 – 137.
 16. Заярнюк А. Соціальні аспекти статі в дискурсі греко-католицького духовенства Галичини другої половини ХІХ століття // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5. – С. 72.
 17. Кобринська Н. Руське жіноцтво в Галичині в наших часах // Перший вінок. Жіночий альманах, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пілки. – Львів: З друкарні НТШ, 1887. – С. 73.

18. Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи / Упоряд. М. Дядюк. – Львів, 1998. – С. 42.
19. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, відділ рукописів (далі – ЛНБ НАН України, відділ рукописів), ф. 3, оп. 1, спр. 121, п. 1, арк. 82.
20. Лугова Л. Стежками минулого (Спогади). – Буенос-Айрес, 1984. – С. 45 – 46.
21. Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого і сучасного: У 4 т. – Львів – Нью-Йорк, 1935. – Т. II. – С. 208.
22. Тарнавський Ф. Спогади: Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священицьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині XIX сторіччя і в першій декаді XX сторіччя. – Торонто: Добра книжка, 1981. – С. 30.
23. Лепкий Б. Казка мого життя. – 2-ге вид., випр. і доп. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – С. 63 – 65.
24. Дівчата, ану, може б ви це направили // Жіноча воля. – 1936. – Ч. 15–16. – С. 11.
25. Венгринович С. Моя рідня: Спогади. – Мельбурн, 1992. – С. 10; Тарнавський Ф. Спогади: Родинна хроніка Тарнавських... – С. 140; Лукіянович Д. Франко і Беркут // Лукіянович Д. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1973. – С. 121.
26. Кельсієв В. Галичина и Молдавія, путевыя письма Василя Кельсієва. – С.-Петербургъ, 1868. – С. 23.
27. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф. 175, спр. 32, п. 1, арк. 28.
28. Лепкий Б. Казка мого життя... – С. 181 – 182.
29. Крип'якевич І. Спогади // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – С. 78.

- 30.ЦДІАЛ, ф. 358, оп. 2, спр. 181, арк. 131 зв.; ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 110, арк. 58 зв.; ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 683, арк. 15, 45; ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 689, арк. 229; ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 944, арк. 100 зв.
- 31.ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 843, арк. 291 зв.
- 32.ДАІФО, ф. 504, оп.1, спр. 1111, арк. 45.
- 33.Шухевич С. Моє життя: Спогади. – Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991. – С. 39.
- 34.Шухевич С. Там само. – С. 44.
- 35.Кучкуда О. Про відбудову парохіяльних резиденцій // Нива. – 1935. – Ч. 7–8. – С. 256.
- 36.В справі відбудови парохіяльних будинків // Вісник Станиславівської єпархії. – 1933. – Ч. VII–IX. – С. 40.
- 37.Етнографія України: Навч. посібн. / За ред. С. П. Павлюка... – С. 238.
- 38.Данилюк А. Українська хата. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 80.
- 39.ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 840, арк. 51; ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 847, арк. 11.
- 40.ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 944, арк. 35.
- 41.ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 945, арк. 83.
- 42.ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 900, арк. 5 зв.

Oksana Baran

*The Dwelling of the Rural Priests in Galicia
(the end of XIXth – 30s of the XXth century)*

The dwelling of the galician rural priest at the end of XIXth – 30s of the XXth century is analyzed in the article. So peculiarities of planing and interior of the dwelling, houshold buildings on the area of the yard. To the thought of the author, europian fashionable tendencies and traditions of the folk architecture are combined in the priest's dwelling.

Баран (Дрогобицька) О. Житло сільського вчителя у Галичині (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.) // Прикарпатський вісник НТШ. – 2008. – Вип.3. – С. 159 – 166.

У статті проаналізовано житло галицького сільського педагога наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст., а саме особливості планування та інтер'єру оселі, господарські забудови на території двору. На думку автора, у помешканні вчителя поєднувалися європейські модні тенденції і традиції народної архітектури.

Ключові слова: сільський вчитель, житло, інтер'єр, Галичина.

В історичній та педагогічній літературі нагромадилося вже чимало матеріалів про культурно-освітню й суспільно-політичну діяльність галицьких вчителів. Ще більше написано про життєвий шлях та громадську активність окремих персоналій. Незважаючи на це, чимало питань, пов'язаних із повсякденним побутом представників педагогічної сфери, й досі залишаються малодослідженими і не відомими для широкого загалу. До них, зокрема, належать особливості планування та інтер'єру житла сільського вчителя в Галичині наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст.

Дана проблема не знайшла належного відображення у наукових працях, за винятком монографії львівського дослідника А. Данилюка „Поклонися народному зодчому: Етнографічні нариси про народну архітектуру України” [8]. У ній автор проаналізував типову для кінця XIX ст. сільську школу, особливості планування та умеблювання помешкання вчителя. Однак широка джерельна база, представлена, головним чином, повідомленнями у часописах, а також спогадами і художніми творами сучасників дозволяє скласти цілісну картину уявлень про побут сільських педагогів у Галичині.

Насамперед слід зауважити, що не можна робити однозначні висновки щодо умов проживання усіх вчителів, адже одна частина освітян мешкали

при школах чи в селянських домівках, а інша – мали власні оселі. У залежності від цих обставин перебували і їхні житлові умови.

У другій половині XIX ст. школи в Галичині зводили за стандартними планами: довгий коридор шириною на всю будівлю; з одного боку розташовувався один, а в більших спорудах – два класи, з іншого – житло вчителя. Наприкінці XIX ст. планування шкіл ускладнилося: з обидвох боків коридору розміщувалися класи, у кінці коридору – вхід до кухні вчителя, а по боках кухні – дві кімнати [27, с. 457]. Ці кімнати переважно були невеликих розмірів (згідно планів шкільних будинків керівникам початкової школи виділяли кухню і дві кімнати площею 14–16 м²) [35, с. 19].

Подібне планування шкіл, коли з одного коридору можна було зайти до класу і помешкання вчителя, призводило до низки незручностей. Як писав Д. Дмитерко у статті „Практична гігієна шкільна”, вміщеній у часопис „Учитель” за 1892 р., „...личности належачі будь до родини учителя, будь гості, запрошені, через часте рипанєся, з хати і до хати учителя, перешкоджають науці в класі, менше при замкнених, а більше при отвертих дверцях класи” [11, с. 134]. Далі автор навів й інший бік проблеми: „Гості, які би коли небудь трафилися учителеви, викликають цікавість у дітей шкільних і они або встають в лавках або і вибігають аж до сіней щоби і собі привитати гостя хоть роззявленим ротом, при тім добре уважають на захованєся і кождей рух так учителя як і чужих осіб, з чого потім роблять всілякі заключєня... До того бувають і такі випадки, що цікаві діти через дірку від ключа зазирають до комнати учителя і контролюють єго чинність” [11, с. 134].

Отже, як бачимо поєднання в одному приміщенні навчального закладу і домівки для педагога, було не найкращим варіантом. Однак воно дозволяло вчителю не шукати місця квартирування у селян в разі відсутності власного житла (це в свою чергу могло тягнути за собою ще

більші побутові незручності) й не вимагало зайвих витрат часу для того, щоб дістатися до місця роботи.

Саме таке планування має школа із с. Бусовисько Старосамбірського району Львівської області, яка експонується у Музеї народної архітектури і побуту м. Львова. Вона зведена за допомогою зрубною техніки. Зовні стіни небілені. Чотирихилий гонтовий дах з фасадного і тильного боків доповнюється двома півкруглими горищними віконцями. Головний вхід у приміщення веде з двору через ганок, який декорований різьбленими дошками з ромбовими закінченнями [8, с. 49].

Школа складається із класної кімнати, коридору і житла вчителя, яке включає вітальню, спальню і кухню. Інтер'єр помешкання педагога є типовим для того часу і свідчить про неவிбагливість його власника. Зокрема, у вітальні стоять: дерев'яна шафа, великий квадратний стіл з кріслами, етажерка, канапа, столик з швейною машинкою. Стіни прикрашають портрет Тараса Шевченка та різноманітні пейзажі. У спальні знаходяться ліжка і різьблена скриня з одягом, на стіні висять: дзеркало, ікона і картини. Внутрішнє облаштування кухні також є досить простим і традиційним: дерев'яний стіл, лави, креденс (шафа для посуду), мисник тощо [8, с. 50].

Загалом школа, виставлена у музеї, справляє позитивне враження, однак переважна більшість тогочасних сільських навчальних закладів не відповідали елементарним санітарно-епідеміологічним вимогам. Іноді уроки проводилися в одному приміщенні з корчмою чи навіть у морзі [28, с. 57; 30, с. 5]. Чимало шкоди також завдала Перша світова війна. Наприклад, староста у Перемишлі 15 серпня 1919 р. звітував, що у повіті під час бойових дій знищено 35 шкіл, з яких 27 тимчасово поміщено у дерев'яних бараках, а решта не діють [2, арк. 20 зв.].

Помешкання освітян зазвичай вирізнялося своєю убогістю і простотою елементів інтер'єру. Письменник М. Ломацький так описував хату вчителя В. Поліщука у присілку с. Космач на Гуцульщині: “У

гуцульській хатині з малими віконцями приміщена була “школа”. По другому боці сіней мав Поліщук кімнату для себе. Меблі в ній: простий столик і стілець, ліжко, збите з дощок і сінник на ньому, шафку подарував йому сусід гуцул. Оце і усе” [18, с. 29].

Не кращими були побутові умови вчителів і в інших регіонах. Зокрема, вчитель з Волині так описував своє помешкання: „Та (школа – О.Б.) без вікон і без дверей... Простісенька, занедбана селянська хатка. Перше її наймали мандрівні цигани, а тепер громада обернула на школу. Те, що зветься кімнаткою учителя, в моїй школі такої розкоші немає, а є якась комірka в два кроки завширшки і чотири завдовжки, з одним віконцем, без підлоги і без штукатурки” [14, с. 199].

Окремі уявлення про умови праці і проживання тогочасного вчительства дають спогади видатної галицької поетеси і педагога Уляни Кравченко. Вона мешкала й навчала дітей в абсолютно непристосованому для цього приміщенні поблизу сільського кладовища: “Низька хижа, дах колись був соломою накритий; від сторони цвинтаря пів стіни впало. Мале віконце заложене чорним папером. Стелі не було, а в стрісі діри, протяг” [16, с. 289–290].

Як раніше зазначалося, окремі педагоги наймали житло у селян. Такий випадок згадується в оповіданні „Пан Подільський”, опублікованому в часописі „Учительське Слово” за 1926 р. Автор так описав світлицю сільського вчителя Романа Подільського: „в куті стояло дубове, модне ліжко, а при нім одинокє крісло... Недалеко ліжка, під вікном, стояв столик, заложений книжками, зшитками та часописами, які творили безладну піраміду... Неподалік ліжка стояла шафа, коло неї деревляна умивальня, трошки оподалік великий плетений кіш покритий старою споловілою капою, ось і все умебльованне „молодого пана”. Доповненне творили три „святі” образи мабуть власність господарів, – кілька фотографій без рамок на стінах, більше і менше дрантиві котиліони на

диванчику над ліжком, та обочені черевики, які тинялися коло ліжка” [5, с. 15–16].

Через політику частих ротацій кадрів, практиковану шкільними властями щодо патріотично налаштованих педагогів, освітяни здебільшого не мали можливості облаштувати свій побут у одному й тому ж населеному пункті і налагодити повноцінне господарське життя. Наприклад, у злиднях жив учитель Ю. Бурбела, який за період від серпня 1909 р. по вересень 1911 р. 7 разів змінив місце роботи і проживання [13, с. 4].

Згідно з урядовими розпорядженнями педагог мав право змінити місце праці за власним бажанням, а переведення “із службових поглядів” дозволялися тільки у винятковому випадку, наприклад, через аморальну поведінку чи реорганізацію школи [22, с. 2; 32, с. 97–98]. Натомість освітян переводили навіть за ведення діловодства у кооперативі, головування у товаристві “Сільський господар”, організацію антиалкогольної кампанії чи заснування церковного хору [1, арк. 16 зв.; 7, с. 4; 21, с. 7; 26, с. 1].

Незадовільні побутові умови закономірно призводили до погіршення здоров’я освітян (особливо небезпечним і поширеним серед учительських кіл захворюванням був туберкульоз). Про катастрофічний стан у системі охорони здоров’я свідчить той факт, що за даними урядової статистики на 100 учителів до 15 років стажу доживало 78, до 20 – 44, до 30 – 12, до 35 – тільки 7 чоловік [17, с. 367]. До сорокарічного стажу доживали одиниці: станом на 1896 р. у всій Галичині налічувалося тільки 50 таких педагогів [34, с. 124]. Особливо високий рівень смертності спостерігався серед вчителів молодого віку: із 100 випадків 27 припадало на осіб, які ще не пропрацювали і десяти років [17, с. 367]. Отже, фактично кожний четвертий освітянин помирав у досить молодому віці.

У 20-х – 30-х рр. ХХ ст. становище педагогів не зазнало суттєвих змін на краще. За твердженнями дослідника В. Чоповського, у цей період

українське вчительство було найбільш принижене духовно і найгірше забезпечене матеріально [29, с. 17]. “Ті ненормальні відносини, – писала газета “Рідна школа” у 1936 р., – спричинюють велику смертність: межі 20–30 роками смертність серед учителів є більша, ніж в найбільш небезпечній службі, в летунстві” [15, с. 20].

Однак, яким складним не було б становище тогочасних педагогів, вони проживали у кращих побутових умовах порівняно із більшістю селян. За даними статистики на кінець 30-х років ХХ ст. 59 % селян на території Польщі мешкало в однокімнатних приміщеннях (на кімнату припадало не менше 5 осіб) і тільки 29 % – у двокімнатних [31, с. 6]. До того ж, селяни використовували хату як місце для утримання взимку молодняка худоби, виконання різноманітних господарських робіт. Розглядаючи цю проблему, газета “Правда” за 1937 р. робила наголос на тому, що “одна хлопська кімната служить рівночасно за спальню, кухню, їдальню, комірку, дитячу світлицю, курник, а часто навіть за хлів” [31, с. 6].

Існували школи, де умови проживання освітян були забезпечені навіть на досить високому рівні. Зокрема, житло учителя при школі у с. Микуличин Надвірнянського повіту включало чотири умебльовані кімнати, кухню і комору [3, арк. 23 зв.]. Практично такий же побут сільського педагога відображено у „П’єсі з учительського життя” відомого галицького письменника і вчителя за фахом Павла Кирчіва. Зокрема, описуючи хату головного героя твору „управителя” (директора) школи Сильвестра, автор згадує стіл, софу, плетені крісла, комод, етажерку з книжками, бюро, підставку з вазонами для квітів тощо [4, арк. 2].

Не слід ігнорувати і ту обставину, що на характер внутрішнього облаштування хати чималою мірою впливали не тільки рівень заможності і матеріального добробуту власника, але й коло його вподобань. Наприклад, житло активного збирача й упорядника гуцульських старожитностей із с.Голови Луки Гарматія справляло на сучасників більше враження етнографічного музею, аніж домівки вчителя [6, с. 72].

У більш-менш заможних галицьких освітян, які мешкали у власних домівках, активніше впроваджувалися зміни інтер'єру оселі. Вікна у їхніх помешканнях, як правило, відзначалися великими розмірами і подвійною конструкцією. Традиційну піч, яка зазвичай займала четверту частину кімнати, поступово замінила кухонна плита („бляда”).

Багато вчителів не обмежувалися покращенням власного побуту й агітували селян також зводити нові, більш комфортні житла. У такий спосіб вони популяризували серед населення основні складові здорового способу життя, що відповідно позитивно відбивалося на зменшенні ризику інфекційних захворювань і дитячої смертності.

Поряд із вдосконаленням планування осель, значної модернізації у домівках вчителів зазнали меблі. Так, замість лав, які широко побутували у селянських оселях, використовували ліжка, застелені килимами, а скринь – комоди з кількома висувними шухлядами. Функції традиційного мисника виконувала шафа-буфет. На початок ХХ ст. обов'язковим елементом інтер'єру світлиці кожного більш-менш заможного інтелігента, а подекуди і багатого селянина стало фортепіано.

Свої особливості мала постіль: на ліжко за міщанськими зразками ставили матраци, зверху застеляли ковдрою чи килимом, підшитим простирадлом (селяни ж зазвичай вкривалися веретою, а зверху – кожухом). Вікна завішували шторами, а стіни – килимами. Не забували вчителі і про вироби місцевих майстрів, тому для оздоблення кімнат часто використовувалися вишивки й народні тканини [8, с. 50].

Невід'ємними складовими інтер'єру також були старовинні ікони і картини. Як правило, на стінах вивішували портрети українських письменників чи гетьманів. Художні зображення видатних осіб користувалися популярністю серед інтелігентних кіл, в тому числі і педагогів, що відповідало модним тенденціям і йшло в одному руслі з діяльністю громадських організацій, які заохочували селян до придбання портретів Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича та інших [20, с. 109]. Ще

однією характерною рисою домівки вчителя, як зрештою і всієї сільської інтелігенції, вважався годинник (в той час як для більшості селян були “рано годинником когут, увечері – кури, в обід – сонце”) [10, с. 11].

Характер облаштування помешкань вчителів змінювався під впливом тогочасної моди. Так, у 30-х роках ХХ ст. намітилася тенденція до спрощення предметів хатньої обстановки: у нових меблях почали переважати прямі лінії, зникли зайві прикраси та орнаменти, притаманні попереднім стилям [9, с. 9; 25, с. 7]. Великі ліжка замінили більш компактні тапчани, а високі і масивні креденси – низькі і широкі шафи, що зовнішнім виглядом нагадували селянські скрині [19, с. 13–14; 23, с. 9; 24, с. 7].

Крім хати, на території садиби могли знаходитися різні господарські забудови, адже зазвичай управителеві школи чи самотійному учителю громада виділяла щонайменше 1 морг орної землі для власного вжитку [33, с. 19; 36, с. 1]. Ці споруди традиційно поділяють на декілька груп: для утримання свійських тварин і птиці (стайня); зберігання продуктів сільського господарства (комора, стодола); розміщення реманенту й транспортних засобів (возівня чи колешня) [12, с. 238]. Кількість і величина таких будівель залежали від рівня заможності власника, а також типу господарських занять, яким він надавав перевагу.

Біля хати розміщувався квітник, який, попри естетичну функцію, виконував роль ще й домашньої аптеки. Неподалік основних забудов часто був сад із пасікою. Усі споруди двору оточувала огорожа, яку зазвичай зводили з вертикально збитих дощок. Іноді її робили у вигляді муру з каміння.

Таким чином, наприкінці ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. багатьом галицьким педагогам для проживання відводилась частина шкільного приміщення, інші ж знімали помешкання у селян чи мали власні домівки. Останні перебували у найбільш вигідних умовах. Будинки вчителів середнього й високого рівня достатку відзначалися порівняно з селянськими хатами

просторішими кімнатами, великими вікнами та низкою інших переваг. Елементи внутрішнього облаштування житла освітян поєднували як основні риси селянського побуту, так і новітні тенденції європейської культури.

Література

1. Центральний державний історичний архів у м. Львів (далі – ЦДІАЛ), ф. 179, оп. 6, спр. 1251. – 18 арк.
2. ЦДІАЛ, ф. 567, оп. 1, спр. 76. – 26 арк.
3. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (відділ рукописів) (далі – ЛНБ НАН України (відділ рукописів)), ф. 11, спр. 501, п. 53. – 79 арк.
4. ЛНБ НАН України (відділ рукописів), ф. 153, спр. 14, п.1. – 15 арк.
5. Вусай. Пан Подільський // Учительське Слово. – 1926. – Ч. 6. – С. 15 – 21.
6. Гнатюк В. Лука Гарматій і його спомини про М. Коцюбинського // Учитель. – 1925. – Т. 1. – С. 66–81.
7. Годі мовчати: З приводу перенесення українського вчительства // Новий час. – 1930. – Ч. 141. – С. 4.
8. Данилюк А. Поклонися народному здочому: Етнографічні нариси про народну архітектуру України. – Львів: Свічадо, 1995. – 64 с.
9. Дашиничева К. Старі й нові меблі // Нова хата. – 1932. – Ч. 10. – С. 9.
10. Дівчата, ану, може б ви це направили // Жіноча воля. – 1936. – Ч. 15–16. – С. 11.
11. Дмитерко Д. Практична гігієна шкільна // Учитель. – 1892. – Ч. 9. – 1 (13) мая. – С. 133–135.
12. Етнографія України: Навч. посібн. / За ред. проф. С. А. Макарчука. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
13. З горя галицького учительства // Діло. – 1912. – Ч. 93. – С. 4.
14. Іван Волинець. З учительського життя: Нарис // Учительський Альманах. – Коломия, 1910. – С. 199–201.

15. Катастрофальний стан народнього шкільництва в Польщі // Рідна школа. – 1936. – Ч. 2. – С. 20–21.
16. Кравченко У. Спогади учительки. – Коломия: Накладом “Загальної книгозбірні”, 1936. – 316 с.
17. (Л.) В справі управильнення учительської платні // Учитель. – 1906. – Ч. 24. – С. 367–370.
18. Ломацький М. Українське вчительство на Гуцульщині. – Торонто, 1958. – 72 с.
19. Модерна хатня обстановка // Жіноча доля. – 1935. – Ч. 4. – С. 13–14.
20. Молоде село: Підручник для сільської молоді / Ред. колегія: Д. Паліїв, А. Пясецький, О. Тарнович. – Львів: Накладом видавничої кооп. “Батьківщина”, 1934. – 129 с.
21. Недоля українського вчительства // Діло. – 1938. – Ч. 185. – С. 7.
22. Незавидна доля // Учительське слово. – 1925. – Ч. 3. – С. 2.
23. Оля. Із нових помешкань // Нова хата. – 1933. – Ч. 1. – С. 9.
24. О. Ш. Новітні помешкання // Нова хата. – 1929. – Ч. 1. – С. 7.
25. С. Модерне уладження мешкань: їх доцільність та український характер // Нова хата. – 1934. – Ч. 10. – С. 7.
26. Струтинській М. Українське вчительство в сучасний момент // Діло. – 1928. – Ч. 146. – С. 1.
27. Українське народознавство: Навч. посіб. / За ред. С. П. Павлюка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2004. – 570 с.
28. Федорович К. Українські школи в Галичині у світлі законів і практики. – Львів: Накладом секретаріятів українських партій: Трудової, Радикальної і національної роботи. – 94 с.
29. Чоповський В. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1941 рр.). – Львів: Край, 1993. – 164 с.
30. Школа в трупарні на цвинтарі // Діло. – 1912. – Ч. 4. – С. 5.
31. Як мешкають люди на селі // Правда. – 1937. – Ч. 34. – С. 6.
32. Właszczyński K. Stosunki służbowe nauczycieli. – Poznań, 1929. – 239 s.

33. Chmielinska A. Oswiata i praca społeczna w Galicyi. – Warszawa, 1914. – 49 s.
34. Homola I. Nauczycielstwo krakowskie w okresie autonomii (1867–1914) // Inteligencja polska XIX i XX w. / Pod redakcja R. Czepulis-Rastenis. – Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1981. – S. 83–130.
35. Obraz doli nauczyciela ludowego w Galicyi. – Nakładem kraj. związku nauczycielstwa ludowego z drukarni narodowej w Krakowie. – б/д. – 72 s.
36. Okolnik c. k. Rady szkolnej krajowej w sprawie wyposazenia szkol w grunta orne // Dziennik Urzędowy c. k. Rady szkolnej krajowej w Galicyi. – Rocznik, 1897. – Nr. 19. – S. 1.

Oksana Baran

The Dwelling of the Rural Teacher in Galicia

(the end of XIXth – 30s of the XXth century)

The dwelling of the galician rural teacher at the end of XIXth – 30s of the XXth century is analized in the article. So peculiarities of planing and interior of the dwelling, houshold buildings on the area of the yard. To the thought of the author, europian fashionable tendencies and traditions of the folk architecture are combined in the teacher's dwelling.

Key words: a dwelling, interior, a rural teacher, Galicia.

Баран (Дрогобицька) О. Елементи міської культури в одязі української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.) // Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі XX століття: Зб. наук.-теорет. статей: Присвячено 150-річчю від дня народження Івана Франка. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С. 94–100.

На сучасному етапі розвитку людства різноманітними громадськими організаціями, суспільно-політичними діячами, науковцями часто піднімається питання впливу урбанізаційних процесів на село. Місто з його динамізмом, відкритістю до усього нового і більш консервативне село розглядаються у площині зв'язку глобального і національного, масового і унікального. Однак численні дискусії щодо вироблення оптимального співвідношення міського і сільського факторів, яке б запобігло втраті провінцією свого етнічного “обличчя”, досі залишаються безрезультатними. З огляду на це, цінною, на нашу думку, є спроба простеження впливу міської культури на одяг української сільської інтелігенції Галичини кінця XIX ст. – 30-х років XX ст.

Дана тема опосередковано висвітлювалась в етнографічних дослідженнях сучасних етнологів [49; 41], однак найбільш вичерпний матеріал стосовно одягу інтелігенції міститься у джерелах, представлених спогадами сучасників [8; 9; 10] і газетними публікаціями.

Об'єктом дослідження є галицька сільська інтелігенція, а предметом – елементи міської культури в її костюмі. При цьому, під костюмом маємо на увазі усю сукупність предметів ноші, взуття, головних уборів, прикрас, зачісок, косметики тощо. Виходячи із такого трактування, вважаємо за необхідне виокремити особливості вбрання сільської еліти, специфіку одягу її професійних груп, а також прослідкувати процес проникнення міської моди у середовище освіченої верстви.

Одяг разом із доповненнями до нього завжди відігравали роль матеріалізованого вияву приналежності особи до того чи іншого соціального стану. Не стало винятком у цьому плані і вбрання галицької інтелігенції. Серед широких кіл громадськості образ інтелігента асоціювався із певним набором не тільки духовних якостей, але і суто зовнішніх прикмет. Як неодмінні атрибути приналежності до освіченої верстви сприймалися тогочасним суспільством краватка, капелюх і палиця. Тому вершиною мрії пересічного гімназиста кінця XIX – 30-х років XX ст. була здача матури (випускних іспитів) і придбання цих речей [8, с.59; 10, с.129]. Згадуючи свої шкільні роки, відомий громадсько-культурний діяч, адвокат С. Шухевич писав: “Декотрі були такі проворні, що нишком-тишком перед самим іспитом приносили зі собою палицю, завинену в папір, ховали її десь на коридорі або між рубаними дровами [...]. Опісля, коли вже вдалося здати матуру, зараз ішли до свого сховку, витягали палицю і з гімназійного будинку виходили з палицею” [14, с. 155-156].

Соціальна функція одягу відобразилась і у народній назві інтелігенції. Зокрема представників цього прошарку разом із чиновниками кликали у Галичині “сурдутовцями” (оскільки ті носили сурдут). Приклади, коли за елементами костюму одержала назву ціла освічена верства, відомі і на Заході. Там для означення інтелігенції і дрібних службовців здебільшого вживалось поняття “білі комірці”, що вказувало на поширений у другій половині XIX – початку XX ст. серед даної категорії осіб стандарт одягу, який першочергово включав костюми-трійки, сорочки з білими комірцями, манжетами і манішкою, циліндр і туфлі-оксфорди [50, с.44].

Одяг української сільської інтелігенції, як і інших соціальних верств (селянства, козацтва, шляхти, міщанства), завжди виділявся специфічно становими характеристиками. На ньому найбільш сильно позначився вплив європейського міського костюму, який не мав чітко виражених етнічних особливостей. Від селянського стрій більш заможних

представників цього прошарку вирізнявся вищою частотою переміни вбрання, кількістю комплексів одягу, яка припадала на кожного члена сім'ї, наявністю різних за призначенням костюмів [49, с.241]. Останнє виявлялось у чіткій диференціації одягу: гардероб інтелігенції включав робочий, вечірній і візитовий (призначений для урочистих відвідин) костюм, одяг для відпочинку, купання, занять спортом тощо. Святковий костюм відрізнявся від повсякденного не тільки наявністю додаткових декоративно-художніх засобів, але і досконалішим кроєм. Соціальне становище власника засвідчували кількість і вартість прикрас, а також якість тканин, з яких виготовляли одяг [49, с.241]. Так, попри те, що інтелігенція вважала своїм обов'язком агітувати селян за збереження народної ноші, сама ж вона надавала перевагу виробам із тонких фабричних полотен [29, с.40; 32, с.7].

Водночас у костюмі сільської еліти зберігалися певні компоненти традиційного селянського вбрання, що склалось на даній території протягом століть. Частина демократично налаштованої інтелігенції наближала свій одяг до народного: чоловіки, зокрема, носили вишивані сорочки і широкі штани, заправлені у чоботи [42, с.21]. Не залишалось осторонь цього процесу і духовенство. Часто складові його священничого вбрання прикрашались вишивкою з народними мотивами [13, с.253]. Елементи національного строю вносили у свій одяг і жінки. Наприклад, Меланія Пеленська, дружина пароха Джурова Рогатинського повіту А. Пеленського, йдучи до читальні для проведення голосних читань чи куховарських курсів, постійно одягалася по-народному [11, с.238].

Прикладом поєднання традиційного і модерного у костюмі сільської інтелігенції є туфлі початку ХХ ст., які належали дочці священника із с. Терпилівка на Тернопільщині Анні Герасимович (зберігаються у фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею). Вони обтягнуті білим атласом, прикрашені великими бантами, і декоровані народною вишивкою

із поєднанням чорного і червоного кольорів [5]. У той час як сільська еліта активно використовувала зразки національного строю, вихідці із заможної селянської верхівки не рідко намагались усім своїм зовнішнім виглядом підкреслити приналежність до освіченої верстви. Новітні віяння у сфері моди переймала від своєї інтелігенції також сільська молодь, що прагнула виглядати так само як “академіки” (академіками називали у Галичині студентів) [1, арк.43; 35, с.211].

З усіх груп сільської інтелігенції, найбільшою специфічністю відзначався одяг священників, що закономірно було продиктовано їхньою приналежністю до духовного сану та особливим становищем у суспільній ієрархії села. Вбрання священнослужителів поділялось на ритуальне і повсякденне. До ритуального (інакше – літургійного), тобто призначеного безпосередньо для відправлення богослужінь, належали: фелон, епітрахиль, стихар, нарукавники, пояс. Кожний елемент літургійного одягу має своє символічне навантаження [27, с.6].

Інвентарні описи церковного майна парафій Галичини засвідчують велику різноманітність такого одягу [3]. Наприклад, опис майна церкви у с. Гринівці засвідчує, що при храмі зберігалось 10 фелонів, виготовлених із шовку та оксамиту білого, чорного, зеленого, фіолетового, брунатного, жовтого і золотистого кольорів [2, арк.15-16]. Одяг, призначений для релігійних відправ, зазвичай купляли члени церковного братства за рахунок грошових збірок. Бувало, що нові ризи дарували заможні селяни, заробітчани-емігранти чи самі дідичі – власники села [2, арк.15]. Крім цього, у деяких селах дівчата власноручно оздоблювали священничі фелони народною вишивкою [6].

У церковній традиції зберігалась досить чітка регламентація стосовно кольору риз. Як правило, зелені ризи одягали у понеділок, світлі відтінки – у неділю і радісні свята, червоні – на свята мучеників, що припадали на будні дні (як нагадування крові, яку святі пролили за віру), фіолетові – під

час посту на знак смутку і покаяння, чорні – при службі за душі померлих [15, с.280-281; 27, с.6]. Існував певний порядок і стосовно носіння головних уборів. Наприкінці XIX ст. відновлено давній звичай одягання священиками ковпаків під час богослужінь. З цього часу цей головний убір став обов'язковим елементом ритуального одягу служителя культу [28; 30; 33; 34]. Окремі зміни у літургійному одязі провінційного духовенства були пов'язані із підвищенням у церковній ієрархії, одержанням того чи іншого титулу. Наприклад, декани, совітники (дійсні і титулярні) та особи, наділені крилошанськими відзнаками, мали право носити так звану пелеринку, подвійні рукави, пояси із золотими тороками і фіолетовий гудзик на ковпаці [21, с.18; 22, с.37; 26, с.172].

Повсякденне вбрання духовенства, на відміну від ритуального, зазнавало більш динамічних змін і піддавалось впливу моди. Ще у першій половині XIX ст. священики носили одяг домашнього виробництва. Тоді ж сформувався специфічний стиль ноші духовенства, який із незначними доповненнями зберігався практично до Першої світової війни. Характерними його ознаками стали чоботи з високими халявами і сурдут. Цей стиль найкраще відповідав душпастирським обов'язкам представників кліру і середовищу, у якому їм доводилось мешкати. Такий одяг був зручним для їзди верхи і залишався популярним серед духовенства навіть після того, як подібний спосіб пересування втратив свою доцільність. Особливо вигідним він був для служителів культу на Гуцульщині, де душпастирська праця вимагала не тільки значних духовних, але і фізичних зусиль. Оскільки протяжність парохій тут у середньому становила 15-30, а в окремих випадках і понад 64 км., то священику доводилось у день долати гірськими дорогами по кілька десятків кілометрів [23, с.207]. Проте не тільки природні умови вплинули на повсякденний костюм сільського душпастиря, на ньому відбилися народні традиції, а також заходи вищої церковної ієрархії, спрямовані на наближення одягу греко-католицького духовенства до ноші католицького кліру. Окремі кроки для уподібнення

одягу сільського духовенства до реверенди і запровадження білих комірців (так званих обойчиків) робились вже у другій половині XVIII ст. [36, с.63]. Однак перехід на цей тип одягу здійснювався поступово.

У першій половині XIX ст. замість обойчика навколо шиї обвивали чорну, інколи шовкову, хустку. У холодну пору носили широкі штани, які заправляли у чоботи, пояс, камізельку, а зверху довгу, нижче колін, суконну капоту* [9, с.136] або свиту** чорного, інколи темно-попелястого кольору, яка заціпалась за допомогою нашитих зпереду петель [13, с.254]. На голову брали хутряну шапку з кляпами на вуха. Влітку одягали солом'яний або чорний фільцевий капелюх [9, с.136; 13, с.254]. Носили довгий сурдут чи схожий на нього “шлюсрок” (німецька назва цього різновиду одягу) із розрізом ззаду [13, с.253]. Згодом сурдут замінила реверенда із чорного фабричного полотна. Вбрання сільського духовенства принципово не відрізнялося від ноші міського, однак останнє не носило чоботи, а натомість завжди мало у руках паличку із посрібленою ручкою [13, с.254].

Повсякденне вбрання духовенства, як і одяг, призначений для релігійних відправ, підлягало детальній регламентації з боку церковних властей. Вищі ієрархи Української Греко-Католицької Церкви регулярно застерігали клір від пишноти у одязі. Надмірна увага до зовнішнього вигляду розцінювалась як вияв духовної убогості [19, с.64], тому консисторія (адміністративне управління при митрополиті чи єпископі) неодноразово видавала розпорядження, якими накладала обмеження на одяг служителів культу [20, с.152; 19, с.44; 37, с.119]. Особливою суворістю у ставленні до питань, пов'язаних із зовнішнім виглядом душпастирів, відзначався владика Станіславівської єпархії Григорій Хомишин. У 1906 році спеціальним наказом духовенству заборонялось носити “цивільні комірці” (тобто ті, що заціпаються зпереду) [20, с.152], а рішенням від 1924 р. – наслідувати міську моду і одягати так звані

“маринаркові” (костюмного типу) вбрання, а також кашкети, білі капелюхи, жовті черевики, що були популярними серед тогочасного міщанства [19, с.44]. Костюм світського крою можна було носити винятково під час мандрівок у гори [19, с.44]. У наступне десятиліття спостерігалась тенденція до посилення регламентації щодо одягу і побуту представників кліру. Вже у 1935 році їм заборонили носити будь-який світський одяг, а також їздити на велосипеді [18, с.6]. Недотримання встановлених церквою приписів стосовно зовнішнього вигляду загалом і вбрання зокрема загрожувало священикам тимчасовим усуненням від виконання душпастирських обов’язків [26, с.171].

Певні застереження стосувались одягу членів священичих сімей. На духовенство покладался обов’язок звертати “увагу своїх жен і доньок, що теперішній модний стрій дамський є скрайно соблазняючий і щоб проте его не уживали” [25, с.61]. Попри це ноша дружин і доньок священиків кінця XIX – 30-х років XX ст. відрізнялась особливою вишуканістю та елегантністю. Вони першими із сільської інтелігенції перейняли західні зразки одягу. Перехід на міський костюм відбувся у священичих родинах вже у першій половині XIX ст. До цього ж часу дружини і доньки служителів культу одягались по-селянському: у широкі спідниці, “кафтаники”, на голову брали звичайну хустку, і тільки у випадку приїзду гостей вбирали виготовлені у місті сукні і очіпки [38, с.73; 36, с.62]. Від селянок зовнішнім виглядом відрізнялись тільки ті жінки, які походили з шляхетського роду [36, с.62]. Зміна економічних відносин, усе більше проникнення товарів фабричного виробництва принесли у сім’ї духовенства бажання одягатись як міщанство. Жінки почали наслідувати європейські зразки одягу, ретельно розпитувати у сусідніх містечках про нові модні тенденції [47, с.62]. Тоді у будні дні носили перкалеві, а на свята шовкові сукні. Зимою верхнім одягом служили хутряні делії, але їх використовували здебільшого тільки для урочистих випадків [9, с.136].

(Такі делії, виготовлені із дорогого фабричного сукна і підбиті хутром лисиці чи іншого звіра, широко побутували у ноші заможного міщанства XVII – XVIII ст. [46, с.122]). Окремі представниці сільської інтелігенції стали шити вбрання за зразками із журналів мод [53, с.131; 17, с.4]. Особливо велику увагу відводили фасону і оздобленням святкового костюму. Його, як правило, виготовляли з шовку, атласу, оксамиту, люстрину, мереживних полотен тощо [43, с.58]. Характеризуючи одяг членів священничих родин, одна із дописувачок газети “Народ” ставила його на рівні із гардеробом панського двору [31, с.158]. Інший сучасник наголошував, що дружина священника поводить ся “гейби яка графиня; капелюхи, шалі, сукні щодень інші і модні” [4, арк.82].

Одяг світської інтелігенції також розвивався у руслі європейських тенденцій моди, однак, на відміну від духовенства і до певної міри членів їх сімей, не піддавався становим обмеженням. Починаючи з 90-х років XIX ст. до Першої світової війни у моді і мистецтві панував стиль “модерн”. Жіночий костюм цього періоду характеризувався постановкою фігури, яка дещо нагадувала вигнуту латинську літеру “S” [40, с.354]. Побутували сукні розширені до низу, з пишними зверху і вузькими внизу рукавами, високим стоячим комірцем, трикутною передньою вставкою, яка сягала до лінії талії [44, с.157-158; 45, с.454]. У комплекті із спідницями носили блузи, оздоблені вузьким узорчатим рюшем на комірці і манжетах [42, с.21]. Неодмінними аксесуарами святкового одягу тогочасного інтелігентного жіноцтва були віяла і ажурні рукавички.

Події Першої світової війни і зростання на їх фоні суспільної ролі жінки внесли нові тенденції у світі моди: зникли корсети, значно вкоротилась довжина спідниць і загалом жіночий костюм став простішим, а відтак – практичнішим. З 20-х років у виробництві одягу почали широко використовуватись трикотажні матеріали, а з 30-х – тканини із синтетичних волокон. Особливої популярності набули мереживо та вироби

з нього [39, с.767-768]. Із вкороченням довжини спідниці велика увага стала відводитись панчохам. У побут ввійшли панчохи, виготовлені із штучного шовку (віскози) [39, с.771]. Відбулись окремі нововведення щодо нижньої білизни. Такі зміни не могли не позначитись на вбранні сільської інтелігенції Галичини. Більш прогресивні представниці освіченої верстви урізноманітнили свій гардероб за рахунок штанів. Пропаганда носіння штанів поєднувалась із популяризацією заняття спортом [16, с.8]. У якості верхнього одягу носили плащі, пальта із комірами з натурального чи штучного хутра. Загалом у 20-х – 30-х роках ХХ ст. значно розширився асортимент одягу сільського інтелігентного жіноцтва: традиційні сукні, спідниці і блузки доповнили костюми, жіночі брюки, трикотажні плаття і кофти.

Менш кардинальних змін зазнав чоловічий костюм даного періоду. Починаючи від 60-х років ХІХ ст. він поступово спрощувався і стабілізувався. Мода наступних десятиріч внесла тільки незначні доповнення, що не вплинули суттєво на загальний характер чоловічого одягу [42, с.20]. Зазвичай вбрання інтелігенції було представлено костюмом-“трійкою”, який складався із піджака, штанів і жилету. Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. широко використовувались прищепні форми – високий накрохмалений комір, кінці якого відігнуті донизу, і манжети, які створювали враження дорогої білизни [48, с.73]. Обов’язковими також були біла маніжка і краватка [42, с.21]. Святковим вважався чорний колір, у буденному ж одязі влітку переважали різні відтінки світлих, а взимку темних кольорів [48, с.74]. Для виняткових урочистих випадків одягали фрак. Ф. Тарнавський, описуючи священиче весілля кінця ХІХ ст., зазначав: “Вся чоловіча молодь була одягнена у фраках, білі краватки, при чому носили і білі рукавички” [12, с.73-74]. Восени носили пальто (часто з оксамитовим коміром), взимку надавали перевагу пальті на ваті, з хутряним коміром, а також шубі [42, с.21; 54,

с.221]. Під впливом міської культури набули поширення різні види повсякденних ватяних піджаків, коротких пальт із напівсукна та інших фабричних тканин. Ці вироби були прямоспинного крою, прості і утилітарні [43, с.88].

Взуття інтелігентного жіноцтва було вузьким у ступні, гостроносим, на фігурному каблучі. Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. носили шкіряні, замшеві, атласні, шовкові туфлі з пряжками і бантами, а також черевики на зав'язках, гудзиках і гачках. Надалі все більш популярними стали класичні туфлі – “лодочки” на невисоких підборах. Чоловіче взуття закономірно вирізнялось більшим ступенем простоти, аніж жіноче. Носили шкіряні чоботи, черевики на шнурках чи штиблети ***.

Різноманітністю фасонів та оздоблень вирізнялись жіночі головні убори. Жінки перейняли від міщанства капелюшки і берети, які прикрашались стяжками, штучними квітами, декоративними шпильками. Носили також капелюшки із серпанком [52, с.108]. Особливо модним серед представниць сільської еліти у 20-х – 30-х роках був головний убір типу “дзвіночок”, який закривав усю голову і вуха [40, с.371]. Жінки старшого віку одягали очіпок. Чоловіки влітку носили невисокий солом'яний бриль з чорною стрічкою і вузькими твердими полями – “канотьє” або капелюх із фетру, а в урочистих випадках – шовковий циліндр. Однак з часом фетровий капелюх повністю витіснив циліндр. З початку ХХ ст. все частіше почали одягати картузи з чорного сукна і шкіряної “сапи”, кашкети з синього, зеленого, рідше чорного сукна [41, с.132]. Взимку за головний убір служили різні хутряні шапки [42, с.20].

Зовнішній вигляд доповнювали нові зачіски. Якщо ще наприкінці ХІХ ст. заможне інтелігентне жіноцтво уклало волосся у високі пишні зачіски з буклями (завите кільцями волосся), які не рідко прикрашались мережками, оксамитом, пір'ям чи квітами, то надалі воно почало надавати перевагу коротким стрижкам. У 1924 р. у моду входить стрижка “la garson” – коротка стрижка з прямим чи косим проділом і рівною гривкою над

чолом [40, с.371]. У 30-х роках популярними стали перманентні завивки [40, с.374]. Характерно, що мода на зачіски у більшій мірі відбилась на сільських вчительках, представницях кооперативного руху, і у меншій – на дружинах священників. Останні частіше продовжували носити довге волосся, яке заплітали у косу чи укладали на потилиці. Чоловічі зачіски у досліджуваній період залишались практично без змін: як наприкінці ХІХ ст., так і в 30-х роках ХХ ст. чоловіки носили короткі стрижки з проділом.

На значну увагу заслуговують і прикраси сільської інтелігенції. За їх кількістю і вартістю можна було робити висновки про рівень заможності представника освіченої верстви. У інтелігентних родах фамільні коштовності передавались з покоління у покоління. Жінки носили різноманітні сережки і браслети. Стародавні коралі, срібні і золоті дукати у досліджуваній період були замінені медальйонами із зображенням святих [7, с.643]. Костюм оздоблювали за допомогою брошок – ювелірних чи декоративних прикрас із застібками. Не ігнорувались повністю і традиційні народні прикраси на кшталт герданів **** [51, с.208].

Комплекс одягу пересічного інтелігента доповнювала парасоля і годинник на золотому чи срібному ланцюжку, який чоловіки зачіпали за гудзик на жилеті і носили у кишені. На хвилі національно-патріотичного піднесення початку ХХ ст. окремі інтелігенти прикріпляли до годинника замість ланцюжка гердан [51, с.208]. Згодом все частіше використовували наручний годинник [24, с.10]. Якщо виникала потреба у користуванні окулярами, то носили, як правило, пенсне зі шнурком. Окуляри (“цвікер”), на рівні з палицею, сприймались суспільством як одна із ідентифікуючих ознак освіченої верстви.

Для удосконалення свого зовнішнього вигляду сільська інтелігенція використовувала, хоча і в незначних обсягах, косметику [31, с.158].

Таким чином, костюм галицької інтелігенції розвивався у руслі європейських модних тенденцій. Процес проникнення елементів міської культури у середовище сільської еліти розпочався ще у першій половині

XIX ст. і значно посилюється з початком XX ст., а особливо після Першої світової війни. Однак, незважаючи на це, окремі представники освіченої верстви повністю не відкидали традиційну ношу, час від часу використовуючи у своєму одязі народні мотиви.

*Капота – верхній одяг галицького міщанства і заможного селянства. Капота була довшою і об'ємнішою за жупан, з глибоким заходом, вільна у талії, з трьома і більше зборами на спині, вузькими рукавами і великим виложистим коміром. Виготовлялась з тонкого сукна чи шовкової тканини – однотонної, або з розводами, фантастичними квітами.

**Свита – верхній чоловічий і жіночий одяг, виготовлений із домотканого сірого і білого сукна. За кроєм він був прямоспинний з вусами – клинами по боках, з відрізною спинкою, із зборами і прохідкою – розрізами по боках.

***Штиблети – черевики із вставною резинкою.

**** Гердан – стрічка, виготовлена з різнокольорових скляних намистин, нанизаних на нитяну основу, що утворюють геометричний чи рослинний орнамент.

1. Центральний державний історичний архів України у м. Львів, ф. 348, оп. 1, спр. 6802, арк. 1-61.
2. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 504, оп. 1, спр. 901, арк. 1-42.
3. ДАІФО, ф. 504, оп. 1, спр. 911, арк. 1-113.
4. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, від. рукописів, ф. 3, оп. 1, спр. 121, п. 1, арк. 1-131.
5. Тернопільський обласний краєзнавчий музей, ТКМ Т (тканина) – 8705.
6. Свідчення Савчук Катерини Андріївни, 1923 р. н.; с. Дубівці Галицького р-ну Івано-Франківської обл., освіта: 5 класів Дубівецької

школи; пенсіонерка; проживає за адресою: м. Івано-Франківськ, в. Довга 83/25. Записано 25. 01. 2005 р.

7. Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1985. – Т. II. – 900 с.
8. Антонович О. Спогади. – К.: Вашингтон: АО “АВГУСТ”, 1999. – 392 с.
9. Вахнянин А. Спомини з житя. – Львів, 1908. – 138 с.
10. Качалуба М. З моєї Одиссеї. – Ч. 1. – Буенос-Айрес, 1983. – 132 с.
11. Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого і сучасного. – Львів – Нью-Йорк, 1935. – Т. II. – 366 с.
12. Тарнавський Ф. Спогади: Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священицьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині XIX сторіччя і в першій декаді XX сторіччя. – Торонто: Добра книжка, 1981. – 267 с.
13. Цегельський Ю. Зага роду Цегельських і розповідь про Камінку Струмилову. – Ellicot City: Смолоскип, 1992. – 787 с.
14. Шухевич С. Моє життя: Спогади. – Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991. – 619 с.
15. А. Т. Одвѣты на поставлені намъ вопросы // Душпастирь. – 1894. – Ч. 11. – С. 280-281.
16. Будемо в штанах ходити цеї зими! // Жіноча Воля. – 1938. – Ч.13. – С. 8, 14.
17. Бобикевич М. Спомини дочки М. Устіяновича // Мета. – 1936. – 17 травня. – Ч. 20. – С. 4-5.
18. В справі клерикальної ноші // Вістник Станиславівської Епархії. – 1936. – Ч. I-III. – С. 6.
19. В справі уживання світської одежі священниками // Вістник Станиславівської Епархії. – 1924. – Ч. X-XII. – С. 44.
20. Въ справъ ковнѣрцѣвъ клерикальныхъ (colare) // Въстникъ Станиславѣвской Епархїи. – 1906. – Ч. VIII. – С. 152.

21. Відзначення // Вісник Станиславівської єпархії. – 1932. – Ч. I-III. – С. 17-18.
22. Відзначення // Вісник Станиславівської єпархії. – 1936. – Ч. IV-VI. – С. 37.
23. Гіль М. Дещо про душпастирювання на Гуцульщині // Нива. – 1926. – Ч. 6. – С. 207-215.
24. Дівчата, ану, може б ви це направили // Жіноча Воля. – 1936. – 1-15 серпня. – Ч. 15-16. – С. 10-11.
25. Заборона участі в балях публичних // Вісник Станиславівської Єпархії. – 1928. – Ч. IV-VI. – С. 60-61.
26. Левицький Я. Обов'язок ношення священичої одежі // Богословія. – 1923. – Кн. 1-4. – С. 170-172.
27. Нащо церковні ризи // Правда. – 1938. – Ч. 16. – С. 6.
28. Ôдвѣтъ на пытаня зъ нагоды “Уставу о колпакахъ” // Душпастырѣ. – 1895. – Ч. 16. – С. 443-446.
29. Орський О. Боротьба з неморальністю // Добрий Пастир. – 1931. – Річник I. – С. 28-41.
30. Пл. Пытаня зъ нагоды “Уставу о колпакахъ” // Душпастырѣ. – 1895. – Ч. 14-15. – С. 417-419.
31. Побратимка. Як у нас виховуються йїмосцянки на йїмосців і який хосен із них народови (Письмо з Станіславщини) // Народ. – 1890. – 1 червня. – Ч. 11. – С. 157-159.
32. Попадюк В. Ощадність і мода: З приводу “місяця ощадности” // Правда. – 1938. – Ч. 46. – С. 7.
33. Справи домашні: Въ справъ колпакѣвъ // Душпастырѣ. – 1895. – Ч. 14-15. – С. 400-409.
34. Уставъ о уживаню ковпака въ дієцезіи станиславѣвскѣй // Душпастырѣ. – 1895. – Ч. 17. – С. 476-477.
35. Хомінський М. Підлога рідношкільної діяльності в Городеччині // Рідна Школа. – 1938. – Ч. 13-14. – С. 211-214.

36. Бордун М. З життя українського духовенства Львівської єпархії в другій половині XVIII в. // Записки НТШ. – Львів, 1912. – Т. CLX. – Кн. III. – С. 39-90.
37. Зубрицький М. Причинки до історії руського духовенства в Галичині від 1820 – 1853 р. // Записки НТШ. – Львів, 1909. – Т. LXXXVIII. – Кн. II. – С. 118-150.
38. Кобринська Н. Руське жіноцтво в Галичині в наших часах // Перший вінок. Жіночий альманах, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пілки. – Львів: З друкарні Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1887. – С. 68-102.
39. Козакевич О. Розвиток трикотажу у 1920-30-их рр. на теренах Східної Галичини (модні тенденції, осередки) // Народознавчі зошити. – 2003. – № 5-6. – С. 766-774.
40. История костюма / Изд. 2-е, доп. и перероб. – Ростов н / Д: Феникс, 2003. – 448 с.
41. Матейко К. Український народний одяг. – К.: Наукова думка, 1977. – 224 с.
42. Миронов В. Міський костюм на Україні (кінець XIX – початок XX ст.) // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 5. – С. 20-29.
43. Ніколаєва Т. Історія українського костюма. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.
44. Плаксина Э. История костюма. Стили и направления. – 2-е изд., стер. – М.: Издательский центр “Академия”, 2004. – 224 с.
45. Сидоренко В. История стилей в искусстве и costume. – Ростов н / Д: Феникс, 2004. – 480 с.
46. Український народний одяг XVII – початок XIX ст. в акварелях Ю. Глоговського / Авт. та упоряд. Д. П. Крвавич, Г. Г. Стельмашук; Ред. Ю. Г. Гошко. – К.: Наукова думка, 1988. – 272 с.
47. Ф. И. С. Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи. – Ч. I. – Львовъ, 1896. – 350 с.

48. Шпирало Л. Міський костюм Галичини другої половини ХІХ століття // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 4. – С. 71-74.
49. Етнографія України: Навч. посібн. / За ред. проф. С. А. Макачука. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
50. Балдано И. Мода ХХ века: Энциклопедия. – М.: “ОЛМА-ПРЕСС”, 2002. – 400 с.
51. Дучимінська О. Весняні дні // Дучимінська О. Сумний Христос. – Львів : Каменярь, 1992. – С. 152-218.
52. Лепкий Б. Казка мого життя. – 2-ге вид., випр. і доп. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – 299 с.
53. Лукіянович Д. Франко і Беркут // Лукіянович Д. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1973. – С. 114-232.
54. Ярославська Д. Полин під ногами. – Львів, 1938. – 224 с.

Дрогобицька О. Роль галицької інтелігенції у збереженні і популяризації народної ноші (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.) // Локальна та регіональна специфіка традиційної культури. Збірка наукових праць. – Одеса: КПОМД, 2013. – С. 198 – 207.

У статті проаналізовано роль галицької інтелігенції у збереженні і популяризації традиційного селянського вбрання наприкінці XIX – 30-х років XX ст. Основну увагу звернено на елементи народної ноші в костюмі освіченої верстви, особливо сільської інтелігенції (священиків і членів їхніх родин, вчителів). Автор також прослідкувала процес проникнення міської моди у повсякденне життя селян та його негативні прояви.

Ключові слова: галицька інтелігенція, традиційний одяг, селяни, мода, Галичина.

Сьогодні ми маємо можливість спостерігати черговий (після патріотичного піднесення на початку 90-х років XX ст.) ренесанс зацікавленості громадськості, а особливо молоді, до народної ноші. Елементи традиційного костюму вживаються повсюди: від своєрідної “класики вулиць” – вишиванки у поєднанні із джинсами, до виробів відомих вітчизняних та зарубіжних дизайнерів. На хвилі такого поживлення інтересу, актуальним, на наш погляд, є вивчення ступеня збереженості давніх традицій у костюмі галицької інтелігенції та її ролі у процесі популяризації народного одягу наприкінці XIX – 30-х років XX ст.

Окремі аспекти даної проблеми частково висвітлені у статті Н.Лицур [24] та у наших попередніх публікаціях[†], однак найбільш вичерпний матеріал

[†] Для прикладу див.: Баран О. Елементи міської культури в одязі української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.) // Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі XX століття. Збірник науково-теоретичних статей. Вип. 2. –

міститься у джерелах, представлених спогадами сучасників та періодичними виданнями. Серед останніх велику інформативну цінність мають замітки, статті і художні оповідання, які друкувалися на шпальтах тогочасної жіночої періодики “Нова хата”, “Жіноча воля” і “Жіноча доля”. Вони дозволяють вести мову про те, що галицька інтелігенція була не байдужою до проблеми проникнення міської культури, а особливо нової моди, у повсякденне життя селян і намагалася спрямувати ці модернізаційні процеси у належне русло.

Насамперед варто зазначити, що одяг української інтелігенції, як і інших соціальних верств (селянства, шляхти, міщанства), завжди виділявся специфічно становими характеристиками. На ньому найбільш сильно позначився вплив європейського міського костюму, який не мав чітко виражених етнічних особливостей. Від селянського стрій більш заможних представників цієї верстви вирізнявся частотою переміни вбрання, кількістю комплектів одягу, яка припадала на кожного члена сім'ї, наявністю різних за призначенням костюмів [13, с. 241]. Останнє виявлялося у чіткій диференціації одягу: гардероб інтелігенції включав робочий, вечірній і візитовий (призначений для урочистих відвідин) костюм, одяг для відпочинку, купання, занять спортом тощо. Святковий костюм відрізнявся від повсякденного не тільки наявністю додаткових декоративно-художніх засобів, але і досконалішим кроєм. Соціальне становище власника засвідчували кількість і вартість прикрас, а також якість тканин, з яких виготовляли одяг.

Незважаючи на активне засвоєння усіх новинок моди, у костюмі представників галицької інтелігенції зберігалися певні елементи традиційного селянського вбрання, що склалось на даній території протягом століть. Частина демократично налаштованої світської інтелігенції наближала свій одяг до народного: чоловіки, зокрема, носили вишивані сорочки під костюм міського типу. Не залишалось осторонь цього процесу і

галицьке духовенство. Наприклад, часто деталі священничого вбрання прикрашалися вишивкою із національними мотивами [35, с. 253]. У деяких селах дівчата власноруч оздоблювали фелони вишивкою, надаючи їм у такий спосіб національного колориту.

Елементи традиційного строю вносили у свій одяг і жінки. Так, Меланія Пеленська, дружина пароха с. Джурів Рогатинського повіту, йдучи до читальні для проведення голосних читань чи куховарських курсів, постійно одягалася по-народному [30, с. 238].

Відома поетеса, письменниця і педагог О. Дучимінська згадувала, що влітку вона разом зі своїми товаришками по праці часто ходила у народному одязі. Її костюм включав: вишиту сорочку, шалюнову спідницю, фартух (запаску) з грубого полотна, прикрашений вишивками і мережками, та чорний оксамитовий жупан, підбитий червоною атласною підкладкою. Волосся також заплітала на сільський лад: коси укладала навколо голови, а попід них прикріпляла гердан[‡] [10, с. 208].

Прикладом поєднання традиційного і модерного у костюмі сільської інтелігенції є туфлі початку ХХ ст., які належали дочці священника із с. Терпилівка на Тернопільщині Анні Герасимович (зберігаються у фондах Тернопільського краєзнавчого музею). Вони виготовлені з білого атласу, прикрашені великими бантами і декоровані народною вишивкою із поєднанням чорного та червоного кольорів [5].

Заради справедливості потрібно наголосити, що чимало інтелігентів надавали перевагу виробам із тонких фабричних полотен. Наприклад, окремі більш заможні представниці освіченої верстви шили вбрання за зразками із французьких журналів мод. Характеризуючи одяг членів священничих родин, одна із дописувачок газети “Народ” ставила його на рівні із гардеробом панського двору [28, с. 158]. Інший сучасник наголошував, що дружина

[‡] Гердан – стрічка, виготовлена із різнокольорових скляних намистин, нанизаних на нитяну основу у вигляді рослинного чи геометричного орнаменту .

священика поводиться “гейби яка графиня; капелюхи, шалі, сукні щодень інші і модні” [4, арк. 82].

У той час як сільська та міська еліта активно використовувала зразки національного вбрання, вихідці із заможної селянської верхівки часто намагалися усім своїм зовнішнім виглядом підкреслити приналежність до інтелігенції чи міщан. Новітні віяння у сфері моди переймала насамперед молодь [27, с.226]. Тогочасна преса писала, що сільські хлопці купляють капелюхи і костюми, щоб виглядати як гімназисти та “академіки”[§] [1, арк.43].

Процес поступового введення до селянського костюма окремих фасонів і видів одягу, головних уборів, взуття так званого міського типу, які не мали чітко вираженої етнічної специфіки, розпочався ще у другій половині 90-х років XIX ст. [34, с. 113]. Спершу зміни проходили майже непомітно. Для виготовлення народного одягу селяни почали використовувати фабричні тканини, пристосовуючи їх на власний лад. В окремих селах, здебільшого наближених до повітових центрів, перехід на міську ношу відбувся ще перед Першою світовою війною, однак найбільш різкі зміни настали вже після неї [12, с. 220].

Як писала про рідне с.Денисів на Тернопільщині учителька І.Блажкевич, Перша світова війна нанесла нищівний удар по виробам з домотканих тканин. Полотняні штани замінили європейські костюми, як верхній одяг почали використовуватись плащі і жакети. Нова мода не оминула і головні убори: якщо жінки ще надавали перевагу хустинам, то чоловіки стали носити кашкети, стрілецькі шапки-мазепинки та сиві “кубанки”. Традиційною залишилася тільки вишивка, якою прикрашали жіночі та чоловічі сорочки з фабричних матеріалів [2, арк. 177 – 178].

Такі ж модернізаційні процеси відбулися і у низці інших населених пунктів, де почав переважати одяг, придбаний у місті, натомість полотняну ношу власного виробництва селяни вдягали лише до шлюбу або тримали для поховального обряду (як казали у народі “на смерть”) [6, с. 642].

[§] Академіками у Галичині називали студентів.

З часом міська мода зачепила і весільне вбрання. Білій сукні при виборі одягу для шлюбу надавали перевагу дівчата із заможних селянських родин і ті, що певний час працювали служницями у місті. Зокрема, К.Глухівська згадувала, що її мати у 1909 р. першою із села вінчалася по-європейськи, тобто у білій спідниці з блузкою та у фаті (“вельоні”) [7, с.10]. Респондент Наталія Мазур (Чмелик) стверджувала, що перший раз у її селі (с. Старе Село Жидачівського повіту) наречена вдягла фату десь на початку 30-х років ХХ ст. Вона довго служила у судового працівника у містечку Журавні, за що той пообіцяв їй купити “вельон” (дівчина була покриткою, тому не мала права одягати вінок) [3, арк.2].

Попри такі відчутні урбанізаційні впливи, у 30-х роках ХХ ст. намітилося зростання зацікавленості народним одягом, що завдячувало не в останню чергу інтелігенції та активній сільській молоді. Проте відбувалося повернення не до давнього одягу своєї місцевості, а до його більш-менш стилізованого аналогу [12, с. 220].

У вказаний період між українською інтелігенцією особливо поширилася мода на вишиті сорочки і лляні сукні. Вагому роль у цьому процесі відіграв ілюстрований журнал “Нова хата”, який друкував зразки сучасного одягу, декорованого традиційною вишивкою, та статті, присвячені народній ноші [16; 31; 33; 36; 37].

Серед жіноцтва проводилися спеціальні вечори з доповідями та рефератами щодо поширення національних елементів у одязі. Народний стрій став частіше вживатися на різних концертах і національних святах [24, с. 250]. Жіноча громадська організація “Союз українок” навіть влаштовувала змагання на найкраще оздоблення сучасного вбрання народною вишивкою [8, с. 204]. Характерно, що при створенні комплексів спортивного одягу також широко використовувались гуцульський орнамент і колористика [15, с. 773].

Загалом у середовищі прогресивної громадськості активно популяризувалася ідея боротьби за збереження пам’яток культури, в тому

числі і народної ноші, способів її виробництва та оздоблення. Наприклад, письменниця і педагог О.Дучимінська закликала жінок долучитися до організації музейних установ через збирання вишивок [11, с.9]. Серед тих, хто відзначився у цій ділянці роботи, була сільська вчителька М.Тим'яківна [32, с.306].

Представники галицької інтелігенції вважали агітацію за збереження народної ноші своїм безпосереднім обов'язком. Про це свідчать і численні публікації на шпальтах тогочасної преси. Наприклад, у статті “Боротьба з неморальністю” о.О.Орський писав: “Обов'язок проповідника, по взору старозавітних пророків, представляти грозу нинішнього часу і заохочувати людей примінюватись до свого стану, одязі справляти зі свого матеріалу, держатися давньої, сільської ноші” [25, с.40]. Із критикою тогочасної моди виступив у газеті “Правда” о. В. Попадюк. Він висловив незадоволення з приводу того, що лляні сорочки замінили вироби з шовку та оксамиту, жіночі хустки витіснили дорогі шалі, берети і капелюшки, а замість чобіт молодь почала носити непрактичні лаковані туфлі. Священик назвав моду другим після горілки ворогом українського села [29, с.7].

Низку оповідань і статей, присвячених темі засилля міської ноші і витіснення нею народного одягу, написала Женя Лисогірська [17 – 23]. Письменниця виступала проти змішування в українському строї елементів одягу різних етнографічних груп і відстоювала необхідність збереження відмінностей між селами [21, с.6]. Одна із героїнь її твору “Господарювання”, сільська дівчина Катерина, після роботи у місті служницею почала носити капелюшки і лаковані туфлі на високих підборах. Крім одягу, вона ще й змінила косу на модну коротку стрижку і почала користуватися косметикою [18, с.4]. Інша героїня її оповідання відмовилася йти святкувати з місцевою молоддю Великдень, оскільки не мала панчіх. Однак, вона врешті-решт повернулася до народної ноші і почала популяризувати цю справу серед своїх односельчан [23, с.5].

Схоже за ідейним спрямуванням оповідання опублікувала у газеті “Діло” авторка під псевдонімом Галя. У ньому наведено внутрішні переживання вчительки, коли вона побачила школяра не в полотняному одязі, а у темному оксамитовому вбранні. Вона дійшла висновку що цей одяг придбаний на “тандиті”^{**} і може зашкодити здоров’ю школяра, а тому подумки сказала собі: “О! Колиб ти хлопче знав мої гадки і їх розумів, ти кинув би геть сю пруську тандиту – а одягнув би свою полотнянку, котру мама власними руками напярла і ушила або старий батьківський сірак з завеликими, зачоченими рукавами!” [9, с.3].

Характерно, що відстоюючи потребу збереження народної ноші та її етнорегіональної специфіки, інтелігенти водночас наполягали і на економічному аспекті проблеми. Очевидним є факт, що за умов важкого матеріального становища тогочасного селянства, новий, не завжди практичний і міцний одяг, становив тільки зайву статтю фінансових витрат. Як писала преса, ця гонитва за модою часто витягувала з сільських родин останні кошти: “Будучи більш освідомлене, піднісши свою освіту, познайомившись краще з життям міста, маючи між собою вже цілу верству т. зв. сільських інтелігентів, які повертались зі шкіл під селянську стріху господарити, слухаючи радія, – мусіло село набрати й трохи інших звичок. Лихо в тім що ті звички переходять всякі грошеві можливості українського села та руйнують його матеріально, а з цим і не однократно – морально, запроднуючи його просто чужинецьким крамарям” [1, арк.59.].

Із закликами не наслідувати міську моду, яка завдає шкоду здоров’ю та економічному становищу селян, звертався відомий лікар, журналіст і громадський діяч Р.Осінчук. У статті “Суспільна праця жінки в оздоровлені народу та його побуту” він навів народну приказку, яка засуджує дорогий одяг: “На нозі сапян рипить, а в борщі трястя кипить” [26, С.7].

^{**}Тандита – ринок, на якому продаються старі, ношені речі.

Подібні думки висловлювала і вчителька, письменниця В.Жуковецька, яка наголошувала, що переймаючи модні новинки слід пам'ятати про недержавність, вбогість української нації і про потребу коштів на національні справи [14, с.12].

Таким чином, попри те, що галицька інтелігенція найшвидше засвоювала західноєвропейську моду і відчувала сильний вплив урбанізаційних процесів, вона не відкидала повністю традиційне вбрання і намагалася пристосувати його до вимог часу. Народна ноша чи окремі її складові використовувалися зазвичай для громадських зібрань та під час різних святкувань. Агітуючи селян за збереження одягу власного виробництва, представники освіченої верстви прагнули запобігти їхньому зuboжінню і сприяти збереженню традиційно-побутової культури краю.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів у м. Київ, ф. 348, оп.1, спр. 6802, арк. 1– 61.
2. Державний архів Тернопільської області, ф. Р–3205, оп. 1, спр. 8, арк.1 – 678.
3. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 2, спр. 6, арк. 1 – 3.
4. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 3, оп. 1, спр. 121, п. 1, арк. 1 – 131.
5. Тернопільський краєзнавчий музей. ТКМ Т – 8705.
6. Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1985. – Т. 2 – 900 с.
7. Батьківське світло (сімейні спогади) / К. Глухівська, Г. Глухівська, О.Палій, Л. Кузишин. – К.: Вид.-во імені Олени Теліги, 2002. – 228 с.
8. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939 / М. Богачевська-Хомяк. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.

9. Галя. “ANZUG” / Галя // Діло. – 1912. – Ч.32. – С.3.
- 10.Дучимінська О. Весняні дні / О.Дучимінська // Дучимінська О. Сумний Христос. – Львів: Каменяр, 1992. – С. 152–218.
- 11.Дучимінська О. Другий з'їзд українських музеологів / О.Дучимінська // Жіноча доля. – 1933. – Ч. 15. – С. 9.
- 12.Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К.: Інститут української археографії АН України, 1994. – 400 с.
- 13.Етнографія України: Навч. посібн. / За ред. проф. С. А. Макарчука. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
- 14.Жуковецька В. Як одягатися / В. Жуковецька // Жіноча доля. – 1934.– Ч. 5. – С. 12 – 13.
- 15.Козакевич О. Розвиток трикотажу у 1920 – 30-их рр. на теренах Східної Галичини (модні тенденції, осередки) / О. Козакевич // Народознавчі зошити. – 2003. – № 5 – 6. – С. 766–774.
- 16.Корсетка // Нова хата. – 1934. – Ч. 7 – 8. – С. 13.
- 17.Лисогірська Ж. Господарювання / Ж. Лисогірська // Жіноча воля. – 1936. – Ч.3. – С.3 – 5.
- 18.Лисогірська Ж. Господарювання / Ж. Лисогірська // Жіноча воля. – 1936. – Ч.4. – С.4 – 5.
- 19.Лисогірська Ж. Господарювання / Ж. Лисогірська // Жіноча воля. – 1936. – Ч.5. – С.3 – 5.
- 20.Лисогірська Ж. Жовті чобітки / Ж. Лисогірська // Жіноча воля. – 1937. – Ч.8 – 9. – С.4 – 5.
- 21.Лисогірська Ж. За ношу свого села / Ж. Лисогірська // Жіноча воля. – 1937. – Ч.6. – С.6 – 7.
- 22.Лисогірська Ж. Панчоха / Ж. Лисогірська // Жіноча воля. – 1935. – Ч.8. – С.3 – 4.
- 23.Лисогірська Ж. Панчоха / Ж. Лисогірська // Жіноча воля. – 1935. – Ч.9. – С.3 – 6.
- 24.Лицур Н. Нові тенденції в матеріальній культурі українського жіноцтва

- Галичини в 20 – 30-х рр. ХХ ст. (на основі тогочасних періодичних видань) / Н. Лицур // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. Наукових праць. – Вип. 6. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – С. 249 – 254.
- 25.Орський О. Боротьба з неморальністю / О.Орський // Добрий пастир. – 1931. – Річник І. – С. 28 – 41.
- 26.Осінчук Р. Суспільна праця жінки в оздоровлені народу та його побуту / Р.Осінчук // Жіноча доля. – 1933. – Ч.10. – С.6 – 7.
- 27.Парфанович С. У літі / С. Парфанович // Літературна Бойківщина: Антологія / Д-р.В.Луців. – Філадельфія, 1969. – С. 225 – 228.
- 28.Побратимка. Як у нас виховують ся йїмосцянки на йїмосців і який хосен із них народови (Письмо з Станіславщини) / Побратимка // Народ. – 1890. – Ч. 11. – С. 157–159.
- 29.Попадюк В. Ощадність і мода: З приводу “місяця ощадности” / В.Попадюк // Правда. – 1938. – Ч. 46. – С. 7.
- 30.Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого і сучасного: У 4 т. / О.Пристай. – Львів – Нью-Йорк, 1935. – Т. II. – 366 с.
- 31.Про українську сорочку // Нова хата. – 1930. – Ч.5. – С. 2 – 4.
- 32.Сеньків І. Гуцульська спадщина: Праці з життя і творчості гуцулів / І.Сеньків. – К.: Українознавство, 1995. – 512 с.
- 33.Софія В. Галицький жіночий народний одяг / Софія В. // Нова хата. – 1929. – Ч. 11. – С. 3 – 4.
- 34.Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Українське Народознавство, 1999. – Кн. 2. – 544 с.
- 35.Цегельський Ю. Зага роду Цегельських і розповідь про Камінку Струмилову / Ю.Цегельський. – Ellicot City: Смолоскип, 1992. – 787 с.
- 36.Шпиліга М. Над Ославою (Народня ноша в ліському й сянницькому повіті / М. Шпиліга // Нова хата. – 1934. – Ч.5. – С. 3 – 4.
37. Шпиліга М. Над Ославою (Народня ноша в ліському й сянницькому повіті / М. Шпиліга // Нова хата. – 1934. – Ч. 7 – 8. – С. 5 – 6.

The Role of the Galician Intelligentsia in the Maintenance and Popularization
of Traditional Dress

(the end of XIXth – 30th of the XXth century)

The article deals with the analysis of the role of galician intelligentsia in the maintenance and popularization of traditional peasant dress in the end XIX – 30th of XXth of century. Basic attention is turned on the elements of folk load in the suit of well-educated layer, especially rural intelligentsia (priests and members of their families, teachers). Author also traced the process of penetration of municipal fashion in everyday life of peasants and him negative displays.

Keywords: galician intelligentsia, folk clothing, peasants, fashion, Galychina.

Баран (Дрогобицька) О. Їжа української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.) // Сторінки історії: Зб. наук. праць / Відп. ред. Н.Ф.Гнатюк. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2006. – Вип. 23. – С. 124–131.

У статті на базі численних доступних джерел досліджується харчування української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.). Автор показує особливості страв, напоїв і посуду інтелігенції, а також її внесок у процес покращення меню селян.

The food of Ukrainian rural intelligentsia of Halychyna (end of XIX st. – 1939 y.) are investigated on the basis of numerous accessible sources in this article. The author shows the peculiarities of food, beverages and dishes of intelligentsia, the contribution of intelligentsia into the process of making the menu of peasants better.

Їжа є одним із найстійкіших компонентів етнічної культури, який відбиває не тільки специфіку природно-географічних умов проживання етносу, закономірності його господарської діяльності, але і соціальну диференціацію всередині суспільства. Прикладом останнього є харчування галицької сільської інтелігенції кінця XIX ст. – 30-х років XX ст.

Проблема їжі найбільш освіченої верстви на селі не знайшла належного висвітлення у науковій літературі, оскільки у центрі зацікавлень етнографів завжди перебувала селянська кухня [13; 32]. З огляду на це, основу дослідження склали спогади і матеріали періодичних видань [7; 8; 9; 10]. Маючи на меті з'ясувати особливості раціону сільської інтелігенції (головним чином, духовенства і вчительства), вважаємо за доцільне виділити асортимент страв і напоїв, притаманних цій верстві, а також її роль на шляху покращення меню селян.

Насамперед слід зазначити, що харчування освіченої верстви помітно відрізнялось від їжі переважної частини населення галицького села. По-перше, меню інтелігенції було різноманітнішим і калорійнішим, аніж

загальної маси селянства. Воно включало більше м'ясних, молочних страв. Натомість харчування українського селянина носило переважно рослинний характер, і тільки заможна частина населення з нагоди великих свят могла споживати вдосталь м'яса. Сучасник писав, що галицький селянин їсть “чорний хліб, борщ, картоплю, капусту, горох, фасолю, м'ясо бачить тільки раз в рік – на світле Воскресіння і то не завжди і не всюди” [34, с.506]. По-друге, їжа інтелігенції менше залежала від сезонних змін пір року. У селян ж навпаки – у залежності від пори року перебував не тільки режим харчування (взимку тричі, влітку – чотири рази на день), але і якісний склад їжі (влітку і восени готували більше страв з овочів, зелені, фруктів, взимку – з круп, картоплі і борошна) [13, с.73]. По-третє, на меню освіченої верстви сильніше позначався вплив міської культури, тому їжа інтелігенції постійно поповнювалась за рахунок нових страв, характерних для раціону міщанства.

Перелом у меню галицької сільської інтелігенції тісно пов'язаний із змінами першої половини ХІХ ст., коли представники кліру перейняли риси дрібнобуржуазного стилю життя. Тоді дружини священників засвоїли основи кулінарної майстерності, щоб при необхідності вміти належно прийняти і погостувати гостей. Вони почали збирати і занотовувати рецепти приготування різних страв, напоїв, солодошів тощо [33, с.72-73]. З того часу чимало страв, поширених у міщанських колах, увійшли у селянський побут саме завдяки зусиллям освіченої верстви. Особливий наголос робила інтелігенція на урізноманітненні власної і селянської кухні за рахунок городовини. Це стосувалось таких продуктів як цвітна капуста, помідори, солодкий перець, а також зелені петрушки, селери [16, с.12; 27, с.3]. Часто готували відварену цвітну капусту, яку поливали розтопленим маслом, притрушували зверху зеленою і сухарями [12]. Традиційними у меню були також канапки. Своім поширенням, на нашу думку, вони завдячують традиції влаштування чайних вечорів, які були покликані замінити забави із алкоголем. Такі вечори влаштовувались свідомою сільською молоддю за сприяння та активної участі місцевих педагогів, студентів. Для подібних

заходів облаштовувались буфети, в яких можна було придбати безалкогольні напої, печиво, холодні закуски, канапки [24, с.10; 36, с.10]. Канапки із житнього хліба з маслом, сиром, яйцем, оселедцем чи ковбасою також споживали перед урочистим обідом у священичих домах під час храмових свят [12].

Певних змін зазнали і напої інтелігенції. Раніше великою популярністю у священичих колах користувались мед і горілка з медом [26, с.73]. Однак наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. вони поступилися винам, наливкам і настоянкам. Для приготування наливки (слив'янки, вишнівки чи тернівки) діжки засипали фруктами і ягодами на три чверті, а решту заливали горілкою, додаючи ще мед або цукор. Настоянки готували шляхом додавання до горілки різних трав [23, с.277]. Водночас одними із незамінних складових як святкової, так і повсякденної їжі інтелігента на селі, стали кава і чай. Каву з молоком подавали на сніданок. Частували цим напоєм разом із солодкою випічкою, варенням чи мармеладом і гостей. У багатьох священицьких домах пиття кави після вечірньої відправи перетворилось на самотній ритуал, у ході якого обговорювались усі родинні справи. Відомий письменник Б. Лепкий згадував, що його батько часто бував у селян на поминальних обідах, вів з ними довгі розмови до вечора, однак на каву завжди поспішав додому, “бо кава на приходстві куди важніша навіть обіду” [29, с.182]. Кава увійшла і у раціон інших груп сільської еліти, однак вона так і не закріпилась у селянському середовищі, залишившись, головним чином, привілеєм інтелігенції, міщан і, надзвичайно рідко, заможних селян [13, с.59]. Представники інтелігентного прошарку пили придбаний у крамницях чай, хоча повністю і не відкидали традиційні у народі методи приготування цього напою через заварювання листя м'яти, суниці, гілок малини, смородини, вишні.

Святкова їжа інтелігенції відрізнялась від щоденної кращими смаковими показниками. Однак тут була менш помітною різниця між якісними і кількісними характеристиками їжі у свята і будні дні, як це було у селян.

Особливо відзначались святкові столи великою кількістю солодощів з доданням горіхів [9, с.396; 30, с.131]. Пекли різноманітні торти, послуговуючись при цьому кулінарними книгами [29, с.194]. Робили у домашніх умовах конфітюри [29, с.103]. Під час календарних свят (особливо на Великдень і свята різдвяно-новорічного циклу) інтелігенція дотримувалась традиційної народної кухні. Правда, більш заможні представники цього прошарку покращували якість страв за рахунок різних спецій, приправ, соусів і підливок. Іноді приготування таких страв вимагало значних матеріальних витрат. Наприклад, Б. Лепкий писав, що на Великодні свята у його родині пекли 6 “баб”, при цьому на кожний виріб витрачалось по 60 жовтків [29, с.194]. Особливою вишуканістю відзначалась їжа інтелігенції на храмові свята (празники) чи відпусти. Саме на прикладі цих свят найбільш виразно простежується функція обіду як форми соціального спілкування. З такої нагоди навідувалось багато гостей, які привозили новини з усіх околиць краю. Тоді споживання їжі затягувалось на кілька годин, за столом обговорювали побутові, економічні, суспільно-політичні проблеми. Оскільки українці до празників готувались як до громадського огляду статків і гостинності, господарі із винятковою відповідальністю підходили до складання меню подібних урочистостей [20, с.143]. Як згадує О. Дольницький, у родині його діда, пароха с. Зозулинці Заліщицького повіту Кирила Дольницького, на відпуст (28 серпня) готували страви, яких не було ні на Різдво, ні на Великдень. “На стіл подавалися вина витонченого смаку, теляча полядвиця, дивовижні паштети у випечених з тіста кошичках. А які пеклися торти – мигдалеві, шоколадні, горіхові...” [8, с.231]. Святковий обід включав український борщ, юшку, печеню з телятини, гуску, фаршировану паштетом із печінки, легенів і спецій. Незамінною стравою були також голубці із грибною підливою [12]. На десерт зазвичай подавали морозиво, для приготування і зберігання якого заздалегідь закупували у місті лід [8, с.231; 12]. На урочисте меню накладали відбиток і особливості народного харчування населення того чи іншого регіону. Наприклад, у с. Красів

поблизу Львова жодне святкування не обходило без спеціального пирога. При його приготуванні за основу брали тісто із житньої муки і начинку із суміші товченої вареної картоплі, гречаної крупи, сиру, приправлених перцем. Такий пиріг відзначався великими розмірами: 40-50 см. у ширину і 75-100 см у довжину. Після випікання у печі страву різали на куски і їли з сметаною чи кислим молоком, збитим з сиром [11, с. 135].

Представники освіченого прошарку не тільки дбали про урізноманітнення власного раціону харчування, але і про збагачення меню пересічного селянина. Останнє досягалось через організацію лекцій з теорії кулінарії, низки господарських курсів, які, як правило, завершувались виставками досягнень їх учасниць. Завданнями подібних заходів були: зміна раціону харчування за рахунок малорозповсюджених продуктів, надання населенню елементарних відомостей про вітаміни і гігієну домашнього господарства, а також ознайомлення із специфікою харчування хворих і дітей [21, с.5]. Прикладом наполегливої праці інтелігенції на шляху покращення рівня життя і побуту селян є господарський курс, організований учителькою О. Заклинською протягом січня – березня 1931 р. у с. П'яткова Добромільського повіту [2, арк.139; 19, с.8]. Заняття проходили щодня у домівці педагога за участі 15 учениць. Слухачі курсу ознайомились із технологією виготовлення страв із м'яса (юшки із різними галушками, січеників, котлет, печені, паштетів), із способами маринування шинки, виготовлення ковбас, випікання солодоців (печива, тортів, медівників) тощо. Весною вчителька роздала місцевим господарям насіння і готові саджанці городовини. При цьому вона проводила роз'яснювальні бесіди про склад продуктів, вітаміни, бактерії, методи запобігання інфекційним недугам. Роль цієї вчительки у зміні раціону мешканців села не можна переоцінити, адже раніше господині при приготуванні страв обмежувались майже виключно картоплею і капустою, практично не використовували петрушку, моркву [19, с.8].

Підкреслюючи неабияке значення інтелігенції на шляху вдосконалення селянської їжі, необхідно наголосити наступне: хоча представники освіченої верстви і відстоювали потребу покращення смакових характеристик окремих страв, однак водночас вони наголошували на необхідності збереження традиційної кухні [14, с.3]. Більше того, вони самі широко використовували кращі надбаня народної кулінарії [22, с.209]. Менш заможні інтелігенти готували їжу самотужки. Вчителі, винаймаючи житло у селян, інколи укладали з ними угоду про харчування. У домах духовенства приготуванням їжі займалась здебільшого кухарка або й сама дружина пароха, послуговуючись служницями. При особливих нагодах (відпусти, храмові свята, іменини, весілля) на допомогу господині дому приїздили дружини священників із ближніх сіл чи родичі. Для влаштування урочистих обідів не рідко запрошували кухарів з міста чи з двору місцевого поміщика [8, с. 23; 12]. Траплялось, що оплачували роботу спеціальних слуг (на кшталт сучасних офіціантів) для накриття столів і подання страв [10, с.73]. Однак, так чи інакше дружина священника завжди виступала у ролі наглядача і керівника усіх святкових бенкетів. Великий вплив здійснювала вона і на зміну раціону місцевого селянства. Під її керівництвом господині готували поминальні обіди, навчались випікати хліб тощо [29, с. 142]. Хорошими кулінарами ставали також дівчата, які служили у інтелігентних домах [6, с.70]. Там вони набували вміння не тільки готувати смачну і поживну їжу, але і засвоювали елементарні правила поведінки за столом.

Разом з харчуванням, у інтелігентних домах швидше зазнавав змін і ужитковий посуд. Якщо селяни здебільшого продовжували їсти дерев'яними ложками, то представники освіченої верстви використовували металеві, а у свята – срібні прибори [1, арк.82; 7, с.137; 8, с.231]. При вживанні густих страв застосовували виделки. Характерно, що залізні виделки використовували у священничих родинях ще у першій половині XIX ст., у той час як у побуті селян вони закріпились тільки у середині XX ст. [7, с. 137; 32, с.133]. Поряд із виделками, інтелігенція відстоювала необхідність

запровадження у повсякденний вжиток індивідуальних ножів [15, с.12; 18, с.6; 25, с.207]. На відміну від селян, які споживали страву із спільних тарілок, у інтелігентних колах їжу для кожного члена сім'ї подавали в окремому посуді. Ці нововведення підхопило у 30-х роках ХХ ст. передове сільське жіноцтво, яке вбачало у запровадженні індивідуального посуду одну з умов покращення свого побуту [17, с.4; 35, с.6].

Посуд сільської еліти вирізнявся особливою вишуканістю. Металевий (поливаний) чи глиняний посуд служив переважно для побутових справ і господарських потреб, для накриття ж столів використовували фарфоровий [4; 5]. Стіл сервірували родинним посудом зазвичай з нагоди великих свят чи приїзду гостей. Дорогі столові прибори належали до фамільних цінностей і передавалися у спадок із покоління у покоління. Зокрема, С. Шухевич серед сімейних реліквій згадував срібну цукерничку, яку в якості весільного подарунку одержала від польських поміщиків одна із представниць його роду [11, с.29]. У хаті о. Сильвестра Лепкого символом урочистого прийому гостей була порцелянова курка, під якою на тарілочці-гнізді подавали масло. На стіл ставили також порцелянового стрільця з рушницею, а біля нього – попільничку у формі дуплавого пня [29, с.39]. Під впливом фабричного виробництва поступово зазнало змін і саме накриття столу. Давні обруси за міщанськими зразками все частіше заміняли невеликими серветками [12; 15, с.12; 28, с.9]. Пропагувалось введення у вжиток і паперових серветок [3, арк. 4].

Таким чином, їжа представників сільської інтелігенції зазвичай суттєво відрізнялась від харчування селян. Асортимент страв і напоїв, притаманних меню освіченої верстви, дозволяє вести мову про більшу спорідненість із їжею міщанства, аніж селянства. Тим не менше, інтелігенція активно (особливо під час календарних свят) використовувала кращі досягнення народної кулінарії. Саме цей аспект проблеми, на наш погляд, потребує подальших етнографічних досліджень.

Література

1. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 3, оп. 1, спр. 121, п. 1, арк. 1-131.
2. ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 48, оп. II, спр. 12, п. 1, арк. 1-178.
3. ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 243, спр. 2, арк. 1-51.
4. Тернопільський обласний краєзнавчий музей (далі – ТКМ) СКФ (скло, кераміка, фарфор) – 1735.
5. ТКМ СКФ – 1736.
6. Барвінський О. Спомини з мого життя / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. – К.: Смолоскип, 2004. – 528 с.
7. Вахнянин А. Спомини з житя. – Львів, 1908. – 138 с.
8. Дольницький О. Літопис роду Дольницьких. Документи, матеріали, спогади: генеалогічне дослідження. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. – 658 с.
9. Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у чотирьох томах. – Торонто – Київ, 2001. – Т. 1. Від Бистриці до Бугу (1911 – 1929). – 448 с.
10. Тарнавський Ф. Спогади: Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священницьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині XIX сторіччя і в першій декаді XX сторіччя. – Торонто: Добра книжка, 1981. – 267 с.
11. Шухевич С. Моє життя: Спогади. – Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991. – 619 с.
12. Свідчення Гусака Олега Миколайовича, 1931 р. н.; місце народження: м. Збараж (Тернопільська обл.); освіта: вища (медик); пенсіонер; проживає за адресою: м. Івано-Франківськ, в. О. Довженка 18/83, корп. 1. Записано 24 жовтня 2004 р.
13. Артюх Л. Українська народна кулінарія: (Історико-етнографічне дослідження). – К.: Наукова думка, 1977. – 156 с.
14. Блажкевич І. Впливаймо на поправу відживлення села // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 12. – С. 3.

15. Блажкевич І. Культурна людина. – Друге вид-я. – Яворів: Накладом укр. вид. спіл. “Громада” у Львові, 1932. – 32 с.
16. Блажкевичева І. Збагачуймо нашу кухню здоровими яринними стравами // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 3. – С. 12.
17. Від чого починаємо працю в секціях сільських господинь // Жіноча Воля. – 1938. – Ч.8. – С. 4.
18. Вчіть домашніх їсти городовину // Жіноча Воля. – 1932. – Ч. 7. – С. 6.
19. Гість. Господарський курс у Пятковій // Жіноча Доля. – 1932. – Ч. 5. – С. 8.
20. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті роки XX ст.). – К.: Наукова думка, 1993. – 199 с.
21. Домбчевська І. Уладжуйте господарсько-куховарські курси для селянок! // Жіноча Воля. – 1933. – Ч. 1. – С. 5.
22. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К.: Інститут української археографії АН України, 1994. – 400 с.
23. Етнографія України: Навч. посібн. / За ред. проф. С. А. Макачука. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
24. І. Д. Як уладити чайний вечір у жіночому кружку “С.У.” // Жіноча Воля. – 1934. – Ч. 2. – С. 4.
25. Кисілевська О. Деякі життєві правила // Наш світ: Альманах “Жіночої Долі” з додатком календаря на рік 1928. – Коломия, 1927. – С. 204-209.
26. Кобринська Н. Руське жіноцтво в Галичині в наших часах // Перший вінок. Жіночий альманах, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. – Львів: З друкарні Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1887. – С. 68-102.
27. Коцикова Т. Чому наші селяни так зле відживляються // Жіноча Воля. – 1936. – Ч. 22. – С. 3.
28. Л. Сучасні обруси // Нова хата. – 1934. – грудень. – Ч. 12. – С. 9.
29. Лепкий Б. Казка мого життя. – 2-ге вид., випр. і доп. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – 299 с.

30. Лукіянович Д. Франко і Беркут // Лукіянович Д. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1973. – С. 114-232.
31. Наша відповідь молодій читачці з села // Жіноча Воля. – 1934. – Ч. 2. – С. 10.
32. Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Українське Народознавство, 1999. – Кн. 2. – 544 с.
33. Ф. И. С. Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи. – Ч. I. – Львовъ, 1896. – 350 с.
34. Ф. И. С. Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи. – Ч. II. – Львовъ, 1896. – 744 с.
35. Часть господарська: Добрі й важні поради нашим господарям // Жіноча Воля. – 1933. – Ч. 7. – С. 5-7.
36. Що їсти: “Канাপки” // Жіноча Воля. – 1936. – Ч. 22. – С. 10.

Баран (Дрогобицька) О. Господарство української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.) // Сторінки історії: Зб. наук. праць / Відп. ред. Н. Ф. Гнатюк. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2006. – Вип. 22. – С. 42–51.

У статті на базі численних доступних джерел досліджується господарство української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.). Автор показує місце рільництва, садівництва, городництва, пасічництва у системі господарства інтелігенції, а також її внесок у процес здобуття селянством агрономічних знань.

The agriculture of Ukrainian rural intelligentsia of Halychyna (end of XIX st. – 1939 y.) are investigated on the basis of numerous accessible sources in this article. The author shows the place of tillage, gardening, market-gardening, bee-keeping in the methods of management of intelligentsia and the contribution of intelligentsia into the process of getting the agricultural education by peasants.

На сучасному етапі розвитку історичної науки доволі великий інтерес викликає повсякденне життя представників різних верств соціуму: селян, робітників, інтелігенції. Вивчення специфіки їх буття не можливе без детального та всебічного дослідження усіх аспектів матеріальної і духовної культури. З цієї точки зору, особливо важливим є звернення до проблеми галицької сільської інтелігенції кінця XIX – 30-х років XX ст. загалом та її господарської діяльності зокрема.

Актуальність даної тематики стане ще більш очевидною, якщо взяти до уваги той факт, що історики зазвичай обмежуються вивченням тільки селянства, як основного творця сільськогосподарської культури і носія агрономічних знань [41; 42]. Правда, відсутність історіографічної бази проблеми частково компенсується за рахунок багатого джерельного матеріалу, представленого, головним чином, рукописною, мемуарною спадщиною сільської еліти, а також тогочасними періодичними виданнями.

Об'єктом нашого дослідження виступає безпосередньо сільська інтелігенція, під якою маємо на увазі перш за все вчительство і духовенство, оскільки саме ці професійні групи наприкінці XIX – 30-х років XX ст. склали основу освіченої верстви на селі. Ставлячи за мету аналіз системи господарства даного прошарку, вважаємо за доцільне виокремити базові галузі, якими займалась інтелігенція, та простежити її внесок у процес економічного піднесення тогочасного села.

Насамперед слід зауважити, що у господарстві різних груп сільської інтелігенції зберігалися певні відмінності. Якщо для духовенства пріоритетними були галузі, пов'язані із обробіткою значних площ і використанням найманої робочої сили (рільництво і скотарство), то вчительство здебільшого опиралось на садівництво, пасічництво чи городництво. З огляду на велику завантаженість при виконанні професійних обов'язків, чимало педагогічних працівників взагалі не проводили господарської діяльності. У домашніх справах їм допомагала прислуга, яку іноді підшукували навіть через газетні оголошення [23, с.16]. Проте у більшості випадків незадовільні матеріальні умови, спричинені низьким рівнем заробітної платні, змушували освітян звертатись (хоча і в незначних обсягах) до обробітки поля. Були і такі представники інтелігентного прошарку, господарська діяльність яких диктувалась не стільки економічним інтересом, скільки прагненням показати тогочасному селу новітню техніку, запровадити новинки агрокультури.

Як вже зазначалось, особливе місце у господарстві сільського священика займало рільництво. Це, у значній мірі, обумовлювалось фактом перебування у користуванні переважної частини духовенства великих земельних ділянок. Наприклад, на кінець XIX – початок XX ст. на одну парафію Станіславської єпархії у середньому припадало близько 94 морги (1 морг = 0,57 га) ерекційного (такого, що знаходиться у власності церкви) поля [33, с.149]. Земельні наділи окремих священнослужителів сягали 260 моргів [7, с.36], у той час як 42% селян Галичини володіли господарствами розмірами не

більше трьох моргів [28, с.637]. Не дарма, один із сучасників писав, що “ерекціональні маєтки по парохіях являються як малі фільварочки у відношенню до маєткового стану нашого села” [29, с.384]. Однак не тільки наявність поля визначала характер господарства пересічного священика. Домінуючими залишались все-таки специфічні природно-географічні умови того чи іншого регіону. Більше того, не вся земля, відведена у власність пароха, була придатною для обробітку: значну її частину могли займати луг, пасовище чи ліс.

Представники кліру мали домашню прислугу, пастуха, одного, а то і кількох наймитів. Розподіл господарських функцій існував і між членами священичої родини. У загальних рисах він відповідав традиційному розподілу праці, характерному для українській сім'ї. У віданні пароха, як правило, знаходились рільництво, тваринництво, пасічництво, садівництво, а його дружина дбала насамперед про город, квітник, молочне господарство і домашню птицю. До роботи залучались і діти (здебільшого доньки) душпастира. Інколи дружини священиків повністю перебирали керівництво господарством. Такий випадок описала у своїх спогадах видатна дитяча письменниця, педагог М. Підгірянка. Її родичка, дружина душпастира Сабіна Хомин, особисто вела книгу прибутків і видатків, “конферувала з гуменним (економом – авт.) що й де треба робити, де орати, що й де сіяти” [5, арк.2зв]. Натомість її чоловік “до нічого не втручався, на нічому не розумівся” [5, арк.2зв]. При необхідності виконання великих за обсягом робіт скликалась толока. У період сінокосу на сіножаті пароха не рідко сходилось 50, а то і більше косарів [8, с.510]. Подібним чином відбувались і жнива. А. Дольницький, один із представників відомого у Галичині священичого роду Дольницьких, згадував, що у його батька, пароха с. Корсів Золочівського повіту, жнива найчастіше влаштовували на свято св. Іллі (2 серпня). У цей день селяни збирали врожай на церковному полі, бо праця на власній ниві розцінювалась як важкий гріх. Кількість таких робітників могла сягала понад 80 чоловік [8, с.168]. Після завершення

роботи дівчата під співи обрядових пісень несли власнику вінок із житніх і пшеничних колосків на знак завершення жнив. Далі на подвір'ї священика відбувалось спільне частування і народні гуляння [8, с.510].

Від пароха селяни переймали нові сорти збіжжя, картоплі, кукурудзи тощо [3, арк.9; 16, с.207; 35, с.258]. Великий вплив чинило духовенство не тільки на характер вирощуваних культур, але і на усю систему рільництва, що традиційно склалась у даній місцевості. Наприклад, мешканці с. Угринів Сокальського повіту на початку ХХ ст. дотримувались трипільної системи сівозмін, згідно з якою усе поле поділялось на 3 частини: на одній сіяли озимину, на другій – яре збіжжя, а третю залишали необробленою, так званою “парениною”. За порадою о. Семена Смулки селяни ліквідували стару систему господарювання і почали покращувати врожайність поля шляхом вирощування конюшини [16, с.210].

Не менш важливу роль у господарстві священика відводилось тваринництву. Оскільки окремі власники мали по кілька корів, телят, коней, багато домашньої птиці, а у гірській місцевості ще й вівці, то на задоволення потреб цієї галузі йшла значна частка продуктів рільництва. Особливо дбало духовенство про виведення племінних порід великої рогатої худоби та про їх поширення у дрібних селянських господарствах [6, арк.26; 9, с.249]

На жаль, Перша світова війна прискорила процеси занепаду низки парафіяльних господарств, а подекуди навіть призвела до повної їх руйнації. Замість обробітку ґрунту, духовенство почало надавати перевагу здачі поля в оренду чи на спілку багатшим селянам. Перший варіант передбачав тимчасову передачу землі іншому господарю на умовах наперед визначеного чиншу у грошах чи збіжжі, другий – сплату винаймачем власнику половини збору врожаю. Така практика негативно відбивалась насамперед на становищі найбільш вразливих верств села, адже позбавляла їх стабільних джерел заробітку у господарстві пароха [38, с.4]. Крім того, подібні випадки завдавали удару по рівню авторитету самого душпастира. Адже селяни

інколи більше поважали своїх духовних наставників за ретельне ведення господарства, аніж за активну громадську роботу [10, с.369]. Як стверджував один із дописувачів часопису “Нива”, народ “має більше довіре до сьвященика господара, як до такого, що пускає землю в посесию і людям здає ся, що то сьвященик гордовитий та нехтує хліборобом” [35, с.258]. Особливо невдоволеною була громада, коли сьвященик віддавав землю в оренду євреєві, чи дідичу – власнику села [35, с. 258-259].

У 20-х – 30-х рр. ХХ ст. падіння доходів із треб (шлюб, хрестини, похорон тощо), загальне зубожіння парохій, зумовлене не тільки наслідками Першої світової війни, але і подальшою світовою економічною кризою, змусило клір шукати додаткові джерела доходів. Одним із таких джерел безперечно стало садівництво. Галицьке сільське духовенство, а разом із ним і Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), відіграли важливу роль у процесі популяризації садівництва як такого. Інтенсивне засаджування садів розпочалось у другій половині ХІХ ст. саме на заклик вищих ієрархів УГКЦ. Парохи заводили звичай, за яким молода пара мала принести і посадити поблизу сьвященичої домівки 2 дички [20, с.180].

У 1906 році Станіславській єпископський ординаріат видав розпорядження, яким зобов’язував служителів культу закладати нові сади і ретельно доглядати старі [24, с.97]. З метою запобігання винищення дерев у випадку перенесення душпастира на іншу посаду, пропонувалось заносити їх у інвентарні списки парохій [24, с.97]. В окремому наказі митрополичого ординаріату (1924 р.) на духовенство покладался обов’язок брати участь у шкільному святі урочистого садження дерев і поширювати зацікавленість цією справою серед селянства. З цієї нагоди у документі згадувалось давнє розпорядження єпископа Г. Яхимовича заводити власну шкільку дерев і зобов’язувати наречених до щеплення дичок [34, с.30]. У 30-х років у рядах духовенства висувались пропозиції стосовно створення на церковні кошти шкільки фруктових дерев для наділення ними вбогих парохій [25, с.3], а також заснування кооперативних садів [29]. Вважалось, що у такий спосіб вдасться

розв'язати питання матеріального забезпечення кліру. На думку прихильників цієї справи, маючи стабільне джерело доходів, священники могли б менше приділяти увагу оплатам за треби, а це б нормалізувало відносини з населенням, а відтак і позитивно вплинуло на суспільно-політичну, релігійну ситуацію на селі [29, с.390].

Водночас відстоювалась потреба організації систематичних курсів з основ садівництва і пасічництва для студентів духовної семінарії і кількадечних курсів для духовенства [32, с.148]. Подібні заходи, як правило, проходили під егідою крайового товариства “Сільський Господар”. Наприклад, у 1932 р. філія названої організації за активної участі і сприяння з боку кліру влаштувала тижневі господарські курси у ряді сіл Львівщини [32, с.149]. Крім таких доволі промовистих фактів, про велику зацікавленість духовенства садівництвом свідчить також вихід у тогочасній католицькій періодиці низки спеціальних статей. Одні публікації містили суто фахові поради стосовно садівництва [19; 36; 37], інші ж – зосереджували увагу більше на питаннях покращення фінансового стану служителів культу через засадження церковних земель плодовими деревами і кущами [20; 22; 29; 32].

Характерно, що парохіяльний сад мав не тільки служити додатковим джерелом прибутків, але й стати школою садівництва для селян. Наочний приклад власного душпастира стимулював і заохочував селян до праці у даному напрямку. Позитивно впливало садівництво і на рівень авторитету священника серед громади [22, с.57]. Тому парохі всіма доступними методами намагались призвести до піднесення даної галузі господарства. Так, душпастир с. Крегулець на Тернопільщині Ісидор Кисілевський призначав за покуту садження щеп тим селянам, які під час сповіді признавались у крадіжці фруктів із чужих садів [9, с.361]. Мешканці с. Вікторів на Станіславщині під наглядом о. Базилевича тільки в одному 1933 р. посадили близько 4 тис. 500 щеп [30, с.3]. За ініціативою духовенства фруктовими деревами обсаджувались також поля і громадські дороги [7,

с.31]. Загалом піднесення цієї галузі у ряді сіл і навіть околиць Галичини відбулось саме завдяки активній участі місцевих парохів [31, с.212.].

Чималий внесок у справу популяризації садівництва у Галичині здійснило і сільське вчительство. Педагогічні працівники на прикладі шкільного саду навчали дітей щепити і доглядати дерева, а також зобов'язували учнів заводити сади у себе вдома. Зокрема, вчитель у с. Юнашкові Рогатинського повіту П. Корольчук роздав селянам і колегам по роботі понад 2 тис. щеп [21, с.146]. Власну шкільку плодкових морозостійких дерев розвела і відома громадська діячка, письменниця та педагог І. Блажкевич. Під час пожежі 1934 р., що знищила її рідне село Денисів на Тернопільщині, згоріло близько 3 тис. щеп, посаджених із цієї шкільки [2, арк.18].

Крім садівництва, сфера господарських зацікавлень освітян включала городництво і пасічництво. Зазвичай управителеві школи чи самостійному учителюві громада виділяла щонайменше 1 морг для власного вжитку. Всі кошти за оренду ґрунту покривались із місцевого шкільного фонду [40, с.50]. Вважалось, що город педагога має не тільки доповнювати його досить мізерну заробітну платню, але і слугувати взірцем для усіх мешканців села [26, с.171]. Завдяки особистому прикладу вчителя селяни починали садити нові сорти овочів (на кшталт цвітної капусти, помідорів), ознайомлюватись із технологією їх вирощування і переробки [18; 27, с.60]. Вони не рідко наслідували і дружину священика, особливо, якщо справа стосувалось малорозповсюджених у даній місцевості сортів [13, с.52].

Стосовно пасічництва, то воно хоча і відіграло роль допоміжної галузі у системі господарства інтелігенції, однак давало можливість одержувати чи не найбільш стабільні прибутки. Про популярність цього заняття свідчить те, що наприкінці XIX ст. – 30-х років XX ст. пасіки окремих представників сільської еліти налічували до 100 вуликів [10, с.659; 15, с.77]. При цьому, часто власники пасік власноручно займались виготовленням вуликів [4, арк.134; 10, с.659]. Наприклад, учитель А. Занько із с. Угринів Сокальського

повіту на столярському верстаті навчив школярів виробляти новітні рамкові вулики. Саме завдяки його зусиллям місцеві мешканці почали виготовляти різні види рамкових вуликів: “дзержони”, “слов’янські” і “галицькі” [16, с.221]. У міжвоєнний період розвитку пасічництва у цьому ж селі сприяв і син священика, випускник Львівського університету Клим Смулка. Він разом з учителем Василем Вецем організував спілку пасічників, до якої, крім засновників, вступили місцевий душпастир Кашубинський і ще декілька активних селян. Члени спілки намагались на практиці випробувати усі прогресивні досягнення даної галузі, а саме: запровадили вулики системи Прокоповича, використовували штучну вошину тощо. Для поглиблення теоретичних знань вони виписували фахову літературу [16, с.226].

Варто наголосити, що господарська активність сільської інтелігенції реалізовувалась не тільки у рамках власного господарства, але і у чітко виражених організаційних формах. Останні були представлені у Галичині мережею філій товариства “Сільський Господар”, різноманітних кооперативів, спілок, молочарень тощо. З ініціативи освіченої верстви і під її опікою влаштовувались спеціальні господарські школи і курси, відбувались доповіді на сільськогосподарську тематику. Наприклад, у звіті читальні “Просвіти” с. Угорники Станіславівського повіту за період 1927 – 1928 рр. зафіксовано, що місцевий парох о. Михайло Ганушевський виступав із рефератом “Найновіші винаходи в рільництві за границею і наше господарство” [1, арк.9]. Крім того, місцева інтелігенція зазвичай володіла новинками техніки [17, с.54]. Завдяки її зусиллям на селі активніше застосовувались модерні знаряддя для обробітку ґрунту і переробки сільськогосподарської продукції [6, арк.26; 14, с.88; 16, с.226].

За відсутності на провінції агрономів, місцева еліта в особі вчительства і духовенства практично перейняла на себе їхні функції. Ситуацію ускладнював той факт, що селяни досить упереджено ставились до будь-яких нововведень у сільському господарстві, керуючись гаслом: “Так робив мій дід, прадід і я так буду”. Вони не вірили виступам фахівців на господарських

вічах, а потребували наочних доказів. Тому, коли у одному із сіл священик закликав підживлювати рілля штучними добривами, селяни назвали це “панськими витребеньками”. Однак після того, як особисто переконались у користі добрив, масово почали їх замовляти [39, с.17]. За таких умов, представники сільської еліти не рідко вдавались і до доволі нетрадиційних засобів контролю над рівнем господарювання односельчан. Зокрема, священик Л. Куницький у спогадах пише, що його батько, теж сільський парох, під час сівби озимих ставав на воротах і перевіряв, яке зерно (чисте чи засмічене) везуть рільники у поле [12, с.48]. Душпастир с. Хишевичі на Львівщині С. Онишкевич цікавився домашнім господарством селян, часто навідувався до них під час польових робіт [11, с.622].

Отже, чимало представників галицької інтелігенції кінця XIX – 30-х років XX ст., проживаючи на провінції, поєднували інтелектуальну і фізичну працю. При цьому, господарство сільської еліти служило не тільки для задоволення індивідуальних потреб власника, але і відіграло роль своєрідного стимулюючого чинника, рушія прогресивних змін на шляху економічного поступу тогочасного села. На нашу думку, саме цей аспект проблеми потребує більш детального вивчення у подальших наукових розробках.

Література

1. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 378, оп.1, спр. 22, арк. 1-36.
2. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. Р-3205, оп. 1, спр. 2, арк. 1-23.
3. ДАТО, ф. Р-3205, оп. 1, спр. 13, арк. 1-12.
4. Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України (далі – ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 48, спр. 69-а, п. 12, арк. 1-264.
5. ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 175. спр. 32, п. 3, арк. 1-4.
6. ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 206. спр. 922, п. 27, арк. 1-30.

7. Войнаровський Т. Спогади з мого життя // Історичні постаті Галичини XIX – XX ст. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1961. – С. 11-75.
8. Дольницький О. Літопис роду Дольницьких. Документи, матеріали, спогади: генеалогічне дослідження. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. – 658 с.
9. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1974. – 923 с.
10. Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філядельфія, 1988. – 960 с.
11. Комарно-Рудки та околиці: Збірник історично-мемуарних, географічних і побутових матеріалів. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1987. – 702 с.
12. Куницький Л. Спогади молодих літ та заслання. – 2-е вид. – Львів, 2003. – 256 с.
13. Лугова Л. Стежками минулого (Спогади). – Буенос-Айрес, 1984. – 244 с.
14. Мартинюк І. Моє рідне село Ценів у Бережанщині. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1976. – 624 с.
15. Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого і сучасного. – Т. II. – Львів – Нью-Йорк, 1935. – 249 с.
16. Ріпецький М. Спогади про село Угринів Сокальського повіту та про угринівських діячів // Богословія. – 1968. – Кн. 1-4. – С. 200-248.
17. Шухевич С. Моє життя: Спогади. – Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991. – 619 с.
18. Свідчення Кізери Марії Степанівни, 1914 р. н.; народилась у с. Монастирець, освіта: 7 класів Монастирецької школи; пенсіонерка; проживає за адресою: с. Старе Село, Жидачівський р-н Львівська обл., в. І. Франка 43. Записано 4. 05. 2005 р.

19. Бардеза М. Як закладати сади та господарити в них? // Нива. – 1933. – Ч. 8. – С. 304-307.
20. Бень М. Матеріальна самопомога духовенства // Нива. – 1931. – Ч. 5. – С. 179-181.
21. В Австрії ми – чи в Польщі? // Промінь. – 1904. – Ч. 20. – 15 жовтня. – С. 144-146.
22. В. К. Про парохіяльні сади // Нива. – 1933. – Ч. 2. – С. 56-60.
23. Вчителі. Даємо працю! // Нова хата. – 1935. – Ч. 11-12. – червень. – С. 16.
24. Въ справъ закладаня и плекання садовъ при парохіяхъ // Вѣстникъ Станиславовской Епархіи. – 1906. – Ч. V. – С. 96-97.
25. Ганас Р. Засоби для поборювання матеріальної кризи духовенства: Реферат, виголошений на душпастирському курсі дня 31. XII. 1935 у Львові // Мета. – 1936. – Ч. 7. – 16 лютого. – С. 3.
26. Город сільського учителя // Учитель. – 1897. – Ч. 11. – 5 червня. – С. 171-172.
27. Глодзинський А. Огород шкільний // Учитель. – 1895. – Ч. 4. – 20 лютого. – С. 58-63.
28. Глодзінський А. Соціальні відносини по селах // Нива. – 1910. – Ч. 21-22. – С. 632-640.
29. Данилевич М. Кооперативні (уділові) сади на ерекціональних ґрунтах // Нива. – 1937. – Ч. 11. – С. 384-390.
30. Дучимінська О. З моєї мандрівки по княжих землях Галича // Жіноча Воля. – 1933. – Ч. 24. – 15 грудня. – С. 3.
31. Й. Р. Справді вже крайня пора рятувати наше парохіяльне духовенство (В дискусії до статті о. В. Дубицького) // Нива. – 1937. – Ч. 6. – С. 203-212.
32. Й. Р. Ще в справі парохіяльних садів // Нива. – 1933. – Ч. 4. – С. 147-149.

33. Земській маєтокъ парохій Єпархії Станиславовскои // Прапор. – 1898. – Ч. 5. – С. 148-152.
34. О участи Духовенства у Святі садження дерев // Львівсько-Архієпархіальні відомости. – 1924. – Ч. 2. – С. 30.
35. Сьвященик господар. Сьвященик господар // Нива. – 1904. – Ч. 10. – С. 258-259.
36. Соневицький Ю. Заводім торгівельні сади // Нива. – 1935. – Ч. 10. – С. 360-361.
37. Соневицький Ю. Плекаймо виноград // Нива. – 1934. – Ч. 3. – С. 106-108.
38. Творидло М. Занепад парафіяльних господарств // Діло. – 1926. – Ч. 44. – 28 лютого. – С. 4.
39. Чайківський А. Про завдання народнього учителя на селі // Учитель. – 1925. – Т. 1. – С. 10-18.
40. Ловицький Ю. Найважнійші шкільні постанови: Порадник для тих, що удержують школу і для тих, що посилають діти до школи. – Львів, 1910. – 79 с.
41. Етнографія України: Навч. посібн. / За ред. проф. С. А. Макачука. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
42. Українське народознавство: Навч. посіб. / За ред. С. П. Павлюка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2004. – 570 с.